

Νίκος Κουμουτζής

Η ίδρυση της συγγένειας με τον πατέρα μετά τον ν. 3089/2002

Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου 2003, σ. 498-512

Nikos Koumoutzis

The establishment of paternity after law no 3089/2002

Chronicles of Private Law 2003, pp. 498-512

(in Greek)

Το πιο κάτω κείμενο έχει ληφθεί από τη βάση δεδομένων <http://www.poinikachronika.gr/>

The following text has been downloaded from the database <http://www.poinikachronika.gr/>

Η ίδρυση της συγγένειας με τον πατέρα μετά τον ν. 3089/2002

Κουμουτζής Νίκος, Δικηγόρος - DEA

Το κείμενο που ακολουθεί δημοσιεύεται στον τόμο ΧρΙΔ 2003, σελ. 498

Στις 23 Δεκεμβρίου 2002 τέθηκε σε ισχύ ο ν. 3089 για την «Ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή»¹. Η νέα ρύθμιση αλλάζει τον χάρτη στο δίκαιο της συγγένειας, επιφέροντας καθοριστικές τομές και στην *ίδρυση* και στην *προσβολή* της, τόσο με την πλευρά της *μητέρας* όσο και με την πλευρά του *πατέρα*. Συγκριτικά με την εν λόγω έκταση, το αντικείμενο της παρούσας μελέτης είναι περιορισμένο: αφορά μόνο στην ίδρυση της συγγένειας με τον πατέρα, εστιάζοντας πάντως και στις δύο περιπτώσεις της γέννησης του παιδιού σε γάμο (Α) και χωρίς γάμο (Β).

Α. Πατρότητα παιδιού γεννημένου σε γάμο

Η πατρότητα από γάμο του παιδιού που γεννιέται με τεχνητή γονιμοποίηση προκύπτει από διαφορετικούς κανόνες ανάλογα με το εάν πρόκειται για τεχνητή γονιμοποίηση εν ζωή ή για μεταθανάτια τεχνητή γονιμοποίηση.

1. Τεχνητή γονιμοποίηση εν ζωή

α. ΑΚ 1465 § 1

Ο νέος νόμος δεν μεταβάλλει σε τίποτα τη ρύθμιση του τεκμηρίου πατρότητας. Ως είχαν λοιπόν παραμένουν: (α) η *sedes materiae* του κανόνα (που και τώρα συνιστά η διάταξη ΑΚ 1465 § 1)· (β) η κατάσταση του πραγματικού του κανόνα (αφού και τώρα προϋπόθεση ώστε να καλύπτει ορισμένο πρόσωπο αποτελεί η σύναψη υποστατού – τουλάχιστον– γάμου ανάμεσα στο πρόσωπο αυτό και στη *μητέρα* του παιδιού καθώς και η γέννηση του παιδιού κατά τη διάρκεια ή μέσα σε τριακόσιες ημέρες από τη λύση ή την ακύρωση του γάμου)· και, τέλος, (γ) η δυνατότητα του κανόνα να βρίσκει εφαρμογή σε περιπτώσεις τόσο φυσικής όσο και τεχνητής γονιμοποίησης, ανεξάρτητα από το εάν αυτή είναι ομόλογη ή ετερόλογη², ως προς τον σύζυγο ή/και ως προς τη σύζυγο. Το ότι όμως ο νέος νόμος δεν εμφορείται από πρόθεση να θίξει εδώ τη ρύθμιση του τεκμηρίου της πατρότητας δεν σημαίνει ότι παραμένει ασύμπτωτος με το συγκεκριμένο σημείο, στο οποίο τελικά απηχεί με κείμενο επανακαθορίζοντας *άλλη* ρύθμιση: εκείνη που ορίζει *ποια γυναίκα θεωρείται μητέρα* του παιδιού. Την ιδιότητα αυτή θεμελιώνει πλέον εναλλακτικά σε δύο άρθρα, το 1463 εδ. α' ΑΚ και το 1464 § 1 ΑΚ, όποτε σε ανάλογη κατεύθυνση προσανατολίζει και το τεκμήριο της πατρότητας, το οποίο καλείται να λειτουργήσει και αυτό, στη μεν πρώτη περίπτωση ως προς τον σύζυγο της γυναίκας που έφερε εις πέρας τον τοκετό, στη δε δεύτερη περίπτωση ως προς τον σύζυγο της γυναίκας που εξασφάλισε τη δικαστική άδεια³. Με άλλα λόγια η νομοθετική καινοτομία στο επίπεδο της μητρότητας αντανακλά και στο επίπεδο της πατρότητας, προφανώς λόγω του *αδιάρητου* χαρακτήρα της συγγένειας με τον ένα και τον άλλο γονέα και συγκεκριμένα του *εξαρτημένου-παρακολουθηματικού* χαρακτήρα του πατρικού έναντι του μητρικού δεσμού⁴.

β. ΑΚ 1465 § 3 εδ. α'

Εάν το παιδί γεννηθεί μετά τις τριακόσιες ημέρες από τη λύση ή την ακύρωση του γάμου⁵, το τεκμήριο της πατρότητας δεν ενεργοποιείται. Και είναι μεν αλήθεια ότι το παιδί αυτό (που είναι «εκτός γάμου») μπορεί να αποκαταστήσει τον δεσμό της πατρότητας τόσο με εκούσια όσο και με δικαστική αναγνώριση του συζύγου, σε μία τέτοια περίπτωση όμως δεν θα εξομοιωθεί πλήρως με παιδί που έχει γεννηθεί «εντός γάμου» (ΑΚ 1484)⁶. Ωστόσο, η ευκαιρία αυτή (να εξομοιωθεί πλήρως) δεν φαίνεται να παρέχεται ανεπιστρεπτή, αλλά διατηρείται ακόμα ανοικτή χάρη στην ΑΚ 1465 § 3 εδ. α' και στη δυνατότητα που προσφέρει στους ενδιαφερομένους –στους οποίους άλλωστε επιθέτει και το σχετικό βάρος– για «απόδειξη της πατρότητας του συζύγου». Η διάταξη αποδίδει την παλαιά § 2, η οποία μετακυλιέται σε περαιτέρω παράγραφο προκειμένου να παρεμβληθεί στη θέση που κατείχε πρόβλεψη για την *post mortem* γονιμοποίηση (βλ. π.κ. Α.2.). Με ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρακολουθεί κανείς τη συζήτηση που έχει ανακινήσει το κείμενο αυτό γύρω από το προς απόδειξη θέμα. Κατά μία γνώμη⁷ η απόδειξη εστιάζεται σε δύο γεγονότα που είναι, αφενός ότι η σύλληψη του παιδιού έγινε μέσα στον γάμο (και επομένως ότι η κυοφορία του παρατάθηκε πέρα από τις τριακόσιες ημέρες) και αφετέρου ότι η σύλληψη αυτή προκλήθηκε από τον πρώην σύζυγο της μητέρας. Διατυπώνεται όμως και η άποψη⁸ ότι η απόδειξη που θα πρέπει να προσκομιστεί εξαντλείται στο πρώτο και δεν επεκτείνεται στο δεύτερο γεγονός. Ότι τελολογικά ορθότερη είναι η απόρριψη της πρώτης και η αποδοχή της δεύτερης λύσης, γίνεται δεκτό από τους υποστηρικτές και των δύο, που κρίνουν αδικαιολόγητο το να επιβαρύνεται το παιδί με μια δύσκολη απόδειξη προκειμένου να εξασφαλίζει την καταγωγή από γάμο⁹. Η ένσταση που απλώς εγείρεται από τη μία πλευρά αντλείται από το «τόσο σαφές γράμμα» της § 2 (και ήδη σήμερα § 3 εδ. α') που επιβάλλει τη δύσκολη απόδειξη («...η απόδειξη της πατρότητας...»)¹⁰. Ως απάντηση πάντως στο επιχείρημα θα ήταν δυνατό να αντιταχθεί η προστριβή που δύσκολα αποφεύγει τούτο το «τόσο σαφές γράμμα», πράγματι, με το συνταγματικό κείμενο και ιδίως με το σημείο στο οποίο το τελευταίο κατοχυρώνει την *ισότητα των πολιτών έναντι στον νόμο* (άρθρο 4 § 1 Σ)· και ήδη το σχετικό ζήτημα είχε πράγματι τεθεί από την άλλη πλευρά, η οποία διέβλεπε εν προκειμένω μία δυσμενή διάκριση των παιδιών της § 2 (τώρα πλέον § 3 εδ. α') έναντι των παιδιών της § 1 της ΑΚ 1465, εντελώς αδικαιολόγητη¹¹. Γίνεται έτσι βέβαια αντιληπτό, ότι από τη στιγμή που ο κανόνας ίδρυσης της πατρότητας (η παλαιά § 2 ή η νέα § 3 εδ. α') τίθεται εκποδών (άρθρο 93 § 4 Σ), δημιουργείται *κενό* στο δίκαιο της πατρότητας στο σημείο αυτό. Πράγμα που σημαίνει ότι, για να φθάσουν να

εξισωθούν τα παιδιά της πρώτης με τα παιδιά της δεύτερης κατηγορίας, η διάγνωση της ουσιώδους ομοιότητας μεταξύ τους καλείται να λειτουργήσει σε δύο επάλληλες λογικές φάσεις: Κατ' αρχάς μεν η διάγνωση της ομοιότητας λειτουργεί ως *κριτική του πρόσθετου περιορισμού της πρόσβασης των παιδιών της § 3 εδ. α' στην καταγωγή από γάμο*, όταν γι' αυτό απαιτείται η «απόδειξη της πατρότητας του συζύγου της μητέρας» και όχι απλούστερα η απόδειξη της σύλληψης όσο το συγκεκριμένο status (του συζύγου της μητέρας) ήταν σε ισχύ. Η αναγκαστική συνέπεια, όμως, είναι ότι παρασύρεται ολόκληρος ο κανόνας ίδρυσης της πατρότητας· και τούτο διότι ο τρόπος με τον οποίον αυτός έχει αποτυπωθεί γλωσσικά, δεν φαίνεται να ευνοεί την προσπάθεια να απομονωθεί ένα πιο στενό νόημα με το ελάχιστο ζητούμενο περιεχόμενο (απόδειξη της σύλληψης), ούτως ώστε να μπορεί κανείς να υποχωρήσει με ασφάλεια σε τούτο (είτε με συσταλτική ερμηνεία είτε με τελολογική συστολή) και να περικόψει το υπόλοιπο νόημα (απόδειξη της πατρότητας). Σε μια δεύτερη φάση λοιπόν η διάγνωση της ομοιότητας λειτουργεί ως *κριτική –ακόμα πιο έντονη– του αποκλεισμού της πρόσβασης των παιδιών της § 3 εδ. α' στην καταγωγή από γάμο*, υπό τη μορφή παρατήρησης τώρα ότι η ratio legis της πρόδοσης στο βιοτικό πραγματικό της § 1 της οικείας έννομης συνέπειας, ευσταθεί και αναφορικά με το βιοτικό πραγματικό που βρίσκεται όμως αρρυθμιστο. Χρειάζεται άρα μεταφορά *με αναλογία* της έννομης συνέπειας από το ένα στο άλλο πραγματικό.

Η ορθότητα της προσέγγισης αυτής επιβεβαιώνεται προεχόντως στις περιπτώσεις συγκατάθεσης από τον πρώην σύζυγο στη διενέργεια τεχνητής γονιμοποίησης με σπέρμα τρίτου δότη και γέννησης του παιδιού ύστερα από παρατεταμένη κuoφορία.

Στις περιπτώσεις αυτές, πράγματι, όλα δείχνουν ότι από τον καθορισμό του αποδεικτέου κρίνεται τελικά η ίδια δυνατότητα της απόδειξης, η οποία συντρέχει όταν factum probandum αποτελεί μόνο η σύλληψη μέσα στον γάμο (με την έννοια ότι η σύλληψη από τον τρίτο μπορεί να έγινε μέσα στον γάμο), ενώ απουσιάζει όταν factum probandum αποτελεί και η σύλληψη από τον πρώην σύζυγο (με την έννοια ότι αφού η σύλληψη έγινε από τον τρίτο δεν μπορεί να έγινε από τον πρώην σύζυγο). Υπό τη δεύτερη εκδοχή, δηλαδή, πέρα από τη *σχετική απόκλιση* που επισημάνθηκε μεταξύ των παιδιών της § 1 (τα οποία διεκδικούν την καταγωγή από γάμο κάτω από καλύτερες προϋποθέσεις) και των παιδιών της § 3 εδ. α' που –απλώς– γεννήθηκαν ύστερα από παρατεταμένη κuoφορία (τα οποία διεκδικούν την καταγωγή από γάμο κάτω από χειρότερες προϋποθέσεις), υφίσταται και *απόλυτη απόκλιση*: αυτή που λειτουργεί σε βάρος των παιδιών που γεννήθηκαν ύστερα από παρατεταμένη κuoφορία και επιπλέον στο πλαίσιο ετερόλογης υποστήριξης της αναπαραγωγής, για τα οποία η καταγωγή από γάμο δεν είναι προσιτή. Συγκεκριμένα, η απόλυτη απόκλιση λειτουργεί μεταξύ των τελευταίων και όλων των υπολοίπων, καθώς, εδώ, και η διαφορά της κατηγορίας των παιδιών της § 1 και της κατηγορίας των παιδιών της § 3 εδ. α' εμπλουτίζεται με νέα διάσταση, αλλά και νέα διαφορά στο εσωτερικό της κατηγορίας των παιδιών της § 3 εδ. α' αναφέρεται. Από τη σκοπιά τούτη λοιπόν (των περισσότερο αδικημένων παιδιών), η αντίθεση με το άρθρο 4 § 1 Σ οξύνεται, οπότε, αντίστοιχα, και το καθήκον με το οποίο το άρθρο 93 § 4 Σ επιφορτίζει το δικαστήριο βαραίνει: το δικαστήριο που αναλαμβάνει να κρίνει το οικείο αναγνωριστικό (βλ. αμέσως πιο κάτω) αίτημα, οφείλει να αποφανθεί προσβλέποντας όχι στην απόδειξη και της σύλληψης του παιδιού από τον πρώην σύζυγο με βάση την AK 1465 § 3 εδ. α' (που δεν θα εφαρμοστεί), αλλά στην απόδειξη μόνο της σύλληψης του παιδιού μέσα στον γάμο με βάση την AK 1465 § 1 (που θα εφαρμοστεί αναλογικά): η στάση αυτή επιβάλλεται ήδη όταν η σύλληψη έγινε όντως ύστερα από (φυσική ή τεχνητή) γονιμοποίηση με γεννητικό υλικό που ανήκει στον πρώην σύζυγο (οπότε η AK 1465 § 3 εδ. α' κηρύσσεται αντισυνταγματική για τον λόγο ότι *περιορίζει πρόσθετα* την κτήση της ιδιότητας του καταγόμενου από γάμο), επιβάλλεται δε *a fortiori* όταν η σύλληψη έγινε ύστερα από τεχνητή γονιμοποίηση με ξένο γεννητικό υλικό και ενώ υπήρξε σχετική δήλωση συγκατάθεσης από τον πρώην σύζυγο (οπότε η AK 1465 § 3 εδ. α' κηρύσσεται αντισυνταγματική διότι *αποκλείει* την κτήση της ιδιότητας του καταγόμενου από γάμο).

Η πιο πάνω τοποθέτηση ενισχύεται όμως και από την ακόλουθη σκέψη: ότι η τυχόν αποπομπή των παιδιών που γεννιούνται με ετερόλογη τεχνητή γονιμοποίηση και παρατεταμένη κuoφορία από τον κανόνα της AK 1465 § 3 εδ. α' (από τον οποίον ζητείται η ανέφικτη απόδειξη της σύλληψής τους από τον πρώην σύζυγο), συνεπάγεται όχι μόνο τη στέρηση της πατρότητάς τους *από γάμο* αλλά, με μεγάλη πιθανότητα, και τη στέρηση της πατρότητάς τους *χωρίς γάμο*, με αποτέλεσμα να περιέρχονται σε δεινή θέση. Η εικασία αυτή στηρίζεται στον συνδυασμό δύο δεδομένων: αφενός του ότι η βούληση για εκούσια αναγνώριση στη συγκυρία αυτή κατάργησης του γάμου για την οποία γίνεται λόγος σπανίζει, τουλάχιστον σε όσο μέτρο το γεγονός της κατάργησης του γάμου υποδηλώνει και ρήξη των συναισθηματικών δεσμών της μητέρας με τον πρώην σύζυγο, άρα, λογικά, και ανατροπή της αρχικής συμφωνίας τεκνοποίησης· και αφετέρου του ότι η απόπειρα για δικαστική αναγνώριση (στην οποία απομένει να καταφύγει κανείς τότε) παρουσιάζεται καταδικασμένη, αφού, ακόμα και αν γίνει δεκτό ότι η ιστορική βάση της σχετικής αγωγής βρίσκει έρεισμα στο τεκμήριο πατρότητας της AK 1481¹², το έρεισμα αυτό δεν είναι συμπαγές· υποχωρεί με την προσκόμιση υλικού που συνηγορεί κατά της σύλληψης από τον πρώην σύζυγο-φερόμενο ως πατέρα.

Όποια από τις δύο εκδοχές και να ακολουθηθεί, εκείνη που ζητά απόδειξη του δεσμού αίματος ή εκείνη που ζητά απόδειξη της σύλληψης μέσα στον γάμο και της παράτασης της κuoφορίας (ορθότερη με βάση τα παραπάνω), σαφές είναι ότι η καταγωγή από γάμο συναρτάται με ορισμένη δικαστική απόφαση που εκδίδεται ύστερα από αναγνωριστική αγωγή και όχι αγωγή (διαπλαστική) για αναγνώριση της πατρότητας κατ' AK 1479¹³. Το φαινόμενο η καταγωγή από γάμο να μην υφίσταται προηγουμένως αλλά να αναφέρεται το πρώτον μετά από μία τέτοια –αναγνωριστική, κατά τα άλλα– απόφαση, δεν είναι παράδοξο: *με την αναγνωριστική απόφαση συντρέχει πλέον στοιχείο του κανόνα της AK 1465 § 3 εδ. α' (με την εκδοχή για την απόδειξη του δεσμού αίματος) ή της AK 1465 § 1 με αναλογία (με την εκδοχή για την απόδειξη της σύλληψης μέσα στον γάμο και της παράτασης της κuoφορίας)*, η εφαρμογή του οποίου επιφέρει την προκείμενη νομική μεταβολή. Με άλλα λόγια η τελευταία αποδίδεται στην πρώτη έμμεσα, ως *ένεργεια*

πραγματικού(*Tatbestandswirkung*) ή ως παρεπόμενη ενέργεια (*Nebenwirkung*) σύμφωνα με τα όσα συναφώς διδάσκονται στη δικονομική επιστήμη¹⁴.

Το πλεονέκτημα που χάνει το παιδί που γεννιέται ύστερα από παρατεταμένη κυοφορία και δεν καλύπτεται από το τεκμήριο της καταγωγής από γάμο, είναι ότι δεν μπορεί να έχει νομικά πατέρα (*απλώς με το γεγονός και (αμέσως) κατά τον χρόνο της γέννησης*). Η απώλεια αυτή, όμως, δεν φαίνεται αναπόδραστη κάτω από συνθήκες όπου οι πρώην σύζυγοι είχαν αποτυπώσει –κατά προαίρεση– τις συναινέσεις τους στην τεχνητή γονιμοποίηση, σε έγγραφο όχι απλό (που αρκεί γι' αυτούς; AK 1456 § 1 εδ. α') αλλά συμβολαιογραφικό (που επιβάλλεται σε συντρόφους που συζούν σε ελεύθερη ένωση; AK 1456 § 1 εδ. β'). Στις περιπτώσεις αυτές δεν θα πρέπει να υπάρχει αντίρρηση στο να γίνει δεκτή *αναλογική εφαρμογή του άρθρου AK 1475 § 2*, ώστε να επέρχεται θεμελίωση της πατρότητας με «αυτόματη» εκούσια αναγνώριση (βλ. σχετικά παρακάτω. Β.1.α.). Το γεγονός αυτό δεν εμποδίζει την επαναθεμελίωση της πατρότητας στην καταγωγή από γάμο χάρη στην AK 1465 § 3 εδ. α', που αφ' ης στιγμής βρει εφαρμογή ανατρέπεται αναδρομικά η «αυτόματη» εκούσια αναγνώριση¹⁵.

2. Μεταθανάτια τεχνητή γονιμοποίηση

Το προϊσχύσαν δίκαιο δεν απέκλειε τη θεμελίωση της καταγωγής από γάμο του παιδιού που είχε γεννηθεί ύστερα από μεταθανάτια τεχνητή γονιμοποίηση. Η περίπτωση αυτή ρυθμιζόταν είτε από την § 1 είτε από την § 2 του άρθρου 1465 ΑΚ π.δ., ανάλογα με το εάν η γέννηση λάμβανε χώρα μέσα στις ή μετά τις τριακόσιες ημέρες από τη λύση ή την ακύρωση του γάμου.

Εφόσον η γέννηση λάμβανε χώρα *μέσα* στις τριακόσιες ημέρες, το παιδί καλυπτόταν από το τεκμήριο της καταγωγής (AK 1465 § 1) ασυζητητή¹⁶. Συζητήσιμη ήταν μόνο η αντικειμενική πιθανότητα να συμβαίνει κάτι τέτοιο, και αυτό όχι βέβαια στην περίπτωση που η κατάργηση του γάμου είχε επέλθει ήδη πριν από τον θάνατο (οπότε το ενδεχόμενο ήταν ανύπαρκτο) αλλά στην περίπτωση που είχε επέλθει *με* αυτόν, όπου και πάλι όμως ήταν αμυδρό το ενδεχόμενο, στο στενό χρονικό διάστημα που οριοθετούν οι τριακόσιες ημέρες, να έχει προφθάσει να πραγματοποιηθεί η επέμβαση και να ολοκληρωθεί η κυοφορία¹⁷.

Εφόσον η γέννηση λάμβανε χώρα *μετά* τις τριακόσιες ημέρες –και αυτός ήταν ο κανόνας– οπότε το παιδί αδυνατούσε να υπαχθεί στο τεκμήριο της καταγωγής, η λύση απέμενε να αναζητηθεί στο πλαίσιο της AK 1465 § 2 π.δ. και στην «απόδειξη της πατρότητας». Και είναι μεν αλήθεια ότι πρόσκομμα εδώ έθετε η κρατούσα ερμηνεία της διάταξης αυτής (και ήδη σήμερα AK 1465 § 3 εδ. α'), που αποκλείει την εφαρμογή της όταν η σύλληψη δεν πέφτει *μέσα* στη διάρκεια του γάμου¹⁸. Η ερμηνεία όμως τούτη δεν ήταν αναντίρρητη και η θεωρία στη συντριπτική της πλειονότητα την απέρριπτε τουλάχιστον στην περίπτωση που το παιδί είχε συλληφθεί ύστερα από μεταθανάτια τεχνητή γονιμοποίηση¹⁹, ενώ μεμονωμένα εκφραζόταν και τολμηρή γνώμη που την καταδίκαιζε σε κάθε περίπτωση, δηλαδή και σε αυτήν που το παιδί είχε συλληφθεί ύστερα από γενετήσιες σχέσεις των πρώην συζύγων²⁰(ή, όπως θα μπορούσε να συμπληρωθεί, και ύστερα από προσφυγή αυτών σε τεχνητή γονιμοποίηση εν ζωή). Και αυτή η λύση, όμως, δεν κρινόταν τόσο ικανοποιητική αφού ως «ιδεώδης» ή «δικαιότερη επιλογή» εν προκειμένω, προτεινόταν *de lege ferenda* «η ρητή πρόβλεψη για την ισχύ του τεκμηρίου του άρθρου 1465 § 1»²¹.

Η απάντηση του νομοθέτη έρχεται με τις νέες διατάξεις AK 1465 §§ 2 και 3 εδ. β', με τις οποίες καθιερώνονται *δύο* τρόποι ίδρυσης της συγγένειας με τον νεκρό πατέρα²².

α. Κοινή προϋπόθεση κατά τις §§ 2 και 3 εδ. β' ΑΚ 1465: η γέννηση του παιδιού ύστερα από post mortem τεχνητή γονιμοποίηση

Για να θεμελιωθεί η καταγωγή από γάμο, είτε κατά την § 2, είτε κατά την § 3 εδ. β' του άρθρου 1465 ΑΚ, *θα πρέπει το παιδί να προέρχεται από μεταθανάτια τεχνητή γονιμοποίηση*²³.

Ο όρος «μεταθανάτια τεχνητή γονιμοποίηση» δεν χρησιμοποιείται στην κυριολεξία, ώστε να περιλαμβάνει μόνο την *post mortem* ένωση του σπέρματος και του ωαρίου (συνήθως *in vitro*, η οποία ακολουθείται από εμφύτευση του γονιμοποιημένου ωαρίου στη μήτρα), αλλά χρησιμοποιείται ευρύτερα για να δηλώσει και αυτήν την *post mortem* εμφύτευση απλώς του γονιμοποιημένου ωαρίου στη μήτρα όταν η ένωση σπέρματος και ωαρίου πραγματοποιήθηκε ήδη πριν από τον θάνατο²⁴. Η ερμηνεία αυτή τροφοδοτείται από τη γλωσσική σύμβαση που καθιερώνει ο ίδιος ο νόμος όταν ταυτίζει την τεχνητή γονιμοποίηση με την υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή γενικά²⁵.

Φαίνεται να γίνεται δεκτό ότι ως μεταθανάτια τεχνητή γονιμοποίηση νοείται «*προφανώς η ομολογή*»²⁶. Η αντίληψη αυτή δικαιολογείται απόλυτα στο πλαίσιο του άρθρου 1457 ΑΚ, όπου αντικείμενο της δικαστικής απόφασης συνιστά πράγματι η μεταθανάτια τεχνητή γονιμοποίηση με χρήση σπέρματος του εκλιπόντος συζύγου, με την έννοια ότι εάν διατυπωθεί αίτημα για χρήση σπέρματος τρίτου αυτό θα απορριφθεί ως νόμω αβάσιμο. Το ερώτημα ανακύπτει, πάντως, όταν τελικά η άδεια δόθηκε (για ομολογή) και παρά ταύτα *έγινε τέτοια (ανεπίτρεπτη) ετερόλογη τεχνητή γονιμοποίηση*: στην περίπτωση αυτή, άραγε, θα παραμεριστεί ή θα λειτουργήσει μήπως ο κανόνας ίδρυσης της πατρότητας του άρθρου 1465 § 2 ΑΚ; Ορθότερη νομίζω είναι η δεύτερη απάντηση· και τούτο διότι, διαφορετικά, ως όρος της προσωπικής

κατάστασης καταλήγει να αναγορεύεται αυτό καθαυτό το γεγονός της συμβολής του συζύγου στη δημιουργία του παιδιού, με συνέπεια και μεγάλη αβεβαιότητα να επικρατεί, εφόσον δεν υπάρχει εγγύηση προέλευσης του γεννητικού υλικού στη συγκεκριμένη περίπτωση, αλλά και σοβαρή δυσχέρεια απόδειξης της πραγματικότητας να προκαλείται, είτε εκτός δίκης είτε στο πλαίσιο δίκης, όποτε τίθεται θέμα κύριας (σπανιότερα) ή ευκαιριακής-παρεμπίπτουσας (συχνότερα) διάγνωσης της συγγένειας. Οι περιπλοκές αυτές φαίνεται να έχουν καταστεί συνειδητές στην περίπτωση της ΑΚ 1465 § 1, με αποτέλεσμα η έννομη συνέπεια της να μην εξαρτάται από τον ίδιο τον δεσμό αίματος, αλλά από συνδυασμό συμβάντων που εξασφαλίζουν την απαραίτητη στο σημείο αυτό δημοσιότητα, δηλαδή του γάμου με τη μητέρα αφενός και της γέννησης του παιδιού κατά τη διάρκειά του ή μέσα σε τριακόσιες ημέρες από τη λύση ή την ακύρωσή του αφετέρου. Και δεν συντρέχει κανείς απολύτως λόγος ώστε και το πραγματικό της ΑΚ 1465 § 2 να μην καταστρώνεται ανάλογα, δηλαδή με συνδυασμό του γάμου με τη μητέρα και της γέννησης του παιδιού μετά τις τριακόσιες ημέρες από τη λύση ή την ακύρωσή του, επαυξημένο εδώ με τη *μεταθανάτια τεχνητή γονιμοποίηση (απλώς)* και τη δικαστική άδεια της ΑΚ 1457. Και στις δύο περιπτώσεις η απόρριψη της βιολογικής πατρότητας ως θεμελίου της νομικής πατρότητας, δεν σημαίνει κιόλας ότι η σύμπτωση των δύο αυτών παραμελείται, κάτι που άλλωστε θα παραβίαζε την κατευθυντήρια αρχή της ΑΚ 1461 στην οποία λογοδοτούν βέβαια οι υπό συζήτηση ρυθμίσεις (διέποντας ακριβώς ύλη που δεν υπάγεται στην αντίπαλη –πλέον– αρχή της «κοινωνικοσυναισθηματικής συγγένειας»). Η υιοθέτηση ενός εναλλακτικού θεμελίου δεν αναιρεί τη συμμόρφωση στη συγκεκριμένη αρχή· αρκεί η επιλογή των συστατικών στοιχείων να γίνεται έτσι –και γίνεται και στις δύο ρυθμίσεις– ώστε ο άνδρας που ταυτοποιείται μέσα από το σύστημα αυτό να είναι όντως ο γεννήτορας του παιδιού κατά το συνήθως συμβαίνον: εκείνος από τον οποίον συνέλαβε η γυναίκα με φυσιολογική συνεύρεση (ΑΚ 1465 § 1) ή με τεχνητή γονιμοποίηση (εν ζωή: ΑΚ 1465 § 1· μεταθανάτια: ΑΚ 1465 § 2). Στο πλαίσιο αυτό, βέβαια, η πιθανότητα του σφάλματος περιορίζεται αισθητά αλλά ποτέ δεν εξαλείφεται τελείως, εφόσον τις προδιαγραφές απόκτησης της προσωπικής κατάστασης ενδέχεται να τις πληροί κάποιος άλλος· τέτοιες –αναπόφευκτες– αναντιστοιχίες, όμως, μπορούν πάντοτε να εξιχνιάζονται και να διορθώνονται μέσα από τον μηχανισμό προσβολής της πατρότητας (ΑΚ 1467 επ.).

Η προϋπόθεση για την οποία γίνεται λόγος δεν ικανοποιείται λοιπόν όταν το παιδί έχει μεν γεννηθεί *post mortem* αλλά *χωρίς post mortem τεχνητή γονιμοποίηση*: (α) ύστερα από τεχνητή γονιμοποίηση εν ζωή, ομόλογη (α_1) ή ετερόλογη (α_2), και (β) ύστερα από φυσιολογική διαδικασία, και μάλιστα χωρίς να ενδιαφέρει πάλι από ποιον έγινε η σύλληψη, από τον ίδιο τον (νεκρό ήδη) σύζυγο (β_1) ή από τρίτο πρόσωπο (β_2). Σε όλες τις υποθέσεις αυτές, ανάλογα με το εάν η γέννηση μεσολαβεί προτού ή αφού οι τριακόσιες ημέρες από τον θάνατο παρέλθουν, το παιδί είτε έλκει την καταγωγή από γάμο δυνάμει της ΑΚ 1465 § 1 είτε απομένει χωρίς γάμο²⁷. Το τελευταίο είναι ιδίως σημαντικό στη συγκυρία όπου θα έχει δοθεί, ίσως, η δικαστική άδεια *καιόλα θα δείχνουν ότι η ΑΚ 1465 § 2 λειτουργεί* –ψευδή εντύπωση που θα μπορεί ωστόσο κάλλιστα να διαλύσει μία αναγνωριστική απόφαση (ΚΠολΔ 614 § 1 περίπτ. β´) με νομική βάση υπαγορευόμενη από τα προλεχθέντα²⁸. Στις υποθέσεις (α_1) και (β_1), πάντως, ανοικτή διατηρείται ούτως ή άλλως η θεμελίωση του συγγενικού δεσμού με τον νεκρό άνδρα στην καταγωγή από γάμο, δυνάμει της ΑΚ 1465 § 3 εδ. α´.

β. Προϋπόθεση κατά την § 2 ΑΚ 1465: η δικαστική άδεια για την post mortem τεχνητή γονιμοποίηση

Η θεμελίωση της καταγωγής από γάμο σε περίπτωση *post mortem* τεχνητής γονιμοποίησης μπορεί να επιτυγχάνεται στο πλαίσιο είτε της § 2 είτε της § 3 εδ. β´ του άρθρου 1465 ΑΚ, ανάλογα με το εάν υπήρχε ή έλλειπε αντίστοιχα η δικαστική άδεια του άρθρου 1457 ΑΚ (αντί, απλώς και μόνο, η συμβολαιογραφική συναίνεση του συζύγου όπως προέβλεπε το ΣχΝ αγνοώντας τη δικαστική άδεια και ως προϋπόθεση του επιτρεπτού της *post mortem* τεχνητής γονιμοποίησης²⁹). Σχετικά με το θέμα αυτό αρμόζουν οι ακόλουθες παρατηρήσεις:

– Απώτερος χρόνος κατά τον οποίον κρίνεται η ύπαρξη ή η έλλειψη δικαστικής άδειας είναι αυτός της πραγματοποίησης της μεταθανάτιας ιατρικής επέμβασης. Τούτο προκύπτει από τη συνδυασμένη ανάγνωση των §§ 2 και 3 εδ. β´ του άρθρου 1465, και για την ακρίβεια λιγότερο από το πρώτο κείμενο που –ιδωμένο μόνο του– θα μπορούσε και να αναφέρεται στην ύπαρξη άδειας μόλις κατά τη στιγμή της γέννησης, και περισσότερο από το δεύτερο κείμενο που αναμφίβολα κάνει λόγο για έλλειψη άδειας ήδη κατά τη στιγμή της τεχνητής γονιμοποίησης. Θα πρέπει πάντως να γίνει δεκτό ότι, για το ζήτημα που μας απασχολεί εδώ, πλέον αποφασιστικός είναι ο *χρόνος ολοκλήρωσης της τεχνητής γονιμοποίησης με τη μεταφορά του γεννητικού υλικού στο γυναικείο σώμα* (βλ. και πιο κάτω Β.1.α). Η σημασία της ερμηνείας αυτής αναδεικνύεται στις περιπτώσεις όπου η σχετική μέθοδος περιλαμβάνει και το στάδιο της *post mortem* δημιουργίας του γονιμοποιημένου ωαρίου σε δοκιμαστικό σωλήνα και το στάδιο της *post mortem* εμφύτευσης του γονιμοποιημένου ωαρίου στη μήτρα, οπότε το ερώτημα που γεννάται είναι εάν, για να χωρεί ιδρύση της πατρότητας κατ' ΑΚ 1465 § 2, η δικαστική άδεια χρειάζεται να υπάρχει ήδη πριν από το στάδιο της δημιουργίας (εκδοχή που απορρίπτεται) ή αρκεί να υπάρχει μόλις πριν από το στάδιο της εμφύτευσης (εκδοχή που προκρίνεται).

– Η δικαστική απόφαση που χορηγεί την άδεια θα πρέπει να είναι υποστατή, πράγμα που θα συμβαίνει αφενός εφόσον θα έχει δημοσιευθεί, και αφετέρου εφόσον θα έχει εκδοθεί από πρόσωπο το οποίο διέθετε τη δικαστική ιδιότητα. Σε αντίθετη περίπτωση θα πρόκειται για (ανυπόστατη) απόφαση των περιπτ. α´ και γ´ του άρθρου 313 ΚΠολΔ αντίστοιχα (ενώ οι λοιπές περιπτ. β´, δ´ και ε´ μάλλον αδιάφορες είναι στο πλαίσιο αυτό), οπότε δεν θα βρίσκει εφαρμογή η ΑΚ 1465 § 2.

– Η άδεια χορηγείται με *οριστική* απόφαση του δικαστηρίου, αφού ούτε η προθεσμία για την άσκηση ούτε η ίδια η άσκηση έφεσης έχουν *ex lege* ανασταλτικό αποτέλεσμα στη διαδικασία της εκούσιας δικαιοδοσίας (ΚΠολΔ 763 § 1)³⁰,

που κηρύσσεται εφαρμοστέα και εδώ (ΕισΝΑΚ 121). Τούτο σημαίνει ότι η μεταθανάτια τεχνητή γονιμοποίηση που επιχειρείται όσο η απόφαση δεν έχει αποκτήσει μεγαλύτερο βαθμό δικονομικής ωριμότητας, επιχειρείται σαφώς με άδεια του δικαστηρίου και διέπεται από την ΑΚ 1465 § 2. Διαφορετική θα ήταν η λύση με μία ρύθμιση που θα καθιέρωνε εξαίρεση από την ΚΠολΔ 763 § 1 στο σημείο αυτό, απαιτώντας απόφαση που να έχει καταστεί τελεσίδικη (όπως π.χ. συμβαίνει στην υιοθεσία ΑΚ 1560³¹) ή, πολύ περισσότερο, αμετάκλητη· τότε, πράγματι, η ιατρική πράξη που θα γινόταν σε ακόμα «πρώιμη» φάση θα ισοδυναμούσε με ιατρική πράξη που θα γινόταν χωρίς άδεια, έτσι ώστε η καταγωγή του παιδιού από τον γάμο του νεκρού συζύγου με τη μητέρα να θεμελιώνεται μόνο στην ΑΚ 1465 § 3 εδ. β´. Στην κατεύθυνση αυτή όμως δεν κινήθηκε ο ν. 3089, και ορθά, αφού δεν φαίνεται να συντρέχει στην πιο πάνω περίπτωση ο μοναδικός λόγος που θα επέβαλλε την έναρξη της διαπλαστικής ισχύος της απόφασης σε αώτερο χρόνο, όταν θα είχε πλέον εξαντληθεί κάθε περιθώριο ανατροπής της με τακτικά ή έκτακτα ένδικα μέσα. Η μετάθεση αυτή θα είχε νόημα, εάν συνεπεία της ανατροπής της δικαστικής απόφασης κατέρρευε και η ίδια η σχέση συγγένειας παιδιού-πατέρα, που θα παρέμενε άρα επισφαλής σε όλο το διάστημα έκθεσης της δικαστικής απόφασης στα οικεία ένδικα μέσα. Η συνάρτηση αυτή όμως δεν επιβεβαιώνεται ως προς το εδώ ρυθμιστικό μέτρο: την άδεια, που *αρκεί* να υφίσταται τη στιγμή κατά την οποία γίνεται η τεχνητή γονιμοποίηση (πράξη την οποία επιτρέπει), ενώ δεν ασκεί επιρροή στο θέμα της συγγένειας το γεγονός ότι παύει να υφίσταται *μετά*, με την έννοια ακριβώς ότι ούτε η ίδρυση της συγγένειας κωλύεται, αλλά ούτε και κατάργηση της συγγένειας επέρχεται (πράγμα που κυρίως ενδιαφέρει) εάν το γεγονός αυτό λαμβάνει χώρα αντίστοιχα πριν από ή μετά τη γέννηση του παιδιού. Η άδεια λοιπόν είναι δεδομένη με την οριστική (απλώς) απόφαση του δικαστηρίου. *Και είναι βέβαια άλλο* εάν τύχει να διαταχθεί διαφορετικά στο πλαίσιο των §§ 2 ή 3 του άρθρου 763 ΚΠολΔ, οπότε μόνο όταν θα έχει αποκλειστεί το ενδεχόμενο να προσβληθεί η απόφαση αυτή με έφεση, η μεταβολή που προκάλεσε θα αποδεσμεύεται και θα πραγματώνεται στον εξωτερικό κόσμο³². Μέχρι τότε η τεχνητή γονιμοποίηση που προετοιμάζεται δεν έχει την θεσμική κάλυψη (της δικαστικής άδειας) που προαπαιτεί η ΑΚ 1465 § 2, επομένως εάν τελικά λάβει χώρα κάτω από αυτές τις συνθήκες («παρά την έλλειψη δικαστικής άδειας»), εφαρμοστέα θα είναι η ΑΚ 1465 § 3 εδ. β´ (που θα είναι εφαρμοστέα, πολύ περισσότερο, όταν η τεχνητή γονιμοποίηση θα διενεργείται παρότι δεν υφίσταται καν οριστική απόφαση ή υφίσταται οριστική απόφαση απορριπτική, καθώς προηγήθηκε αρνητική διάγνωση των όρων του άρθρου 1457 ΑΚ).

– Εξάλλου, η δικαστική απόφαση που φθάνει να πληροί τις παραπάνω προϋποθέσεις, δεν θα πρέπει να έχει προσβληθεί στη συνέχεια επιτυχώς με άσκηση ένδικων μέσων (κυρίως έφεσης ΚΠολΔ 511 επ. συνδ. με 741, καθώς επίσης 761 επ.) ή βοηθημάτων (τριτανακοπής ΚΠολΔ 773 ή, ίσως, και αίτησης ανάκλησης ΚΠολΔ 758), με αποτέλεσμα να έχει *εξαφανιστεί* τη στιγμή της τεχνητής γονιμοποίησης (χωρίς πάντως να ενδιαφέρει εάν θα εξαφανιστεί *μετά*· βλ. πιο πάνω). Και αυτή η περίπτωση εμπίπτει στο πεδίο της ΑΚ 1465 § 3 εδ. β´.

– Ζήτημα ανακύπτει όταν η δικαστική απόφαση που παραχωρεί την άδεια υπάρχει μεν κατά τη στιγμή της τεχνητής γονιμοποίησης, η οποία όμως (στιγμή) τοποθετείται είτε προτού παρέλθει εξάμηνο είτε αφού συμπληρωθεί διετία από τον θάνατο του συζύγου. Με δεδομένο ότι η πραγματοποίηση της τεχνητής γονιμοποίησης επιτρέπεται μόνο μέσα στο συγκεκριμένο χρονικό περιθώριο σύμφωνα με την ΑΚ 1457 § 2, στην περίπτωση που είτε το ελάχιστο είτε το μέγιστο όριο παραβιαστεί, άραγε είναι ή δεν είναι δυνατή η ίδρυση της πατρότητας βάσει της ΑΚ 1465 § 2; Το ερώτημα εξειδικεύεται στο εάν υπάρχει ή δεν υπάρχει δικαστική άδεια στην περίπτωση αυτή, γεγονός είναι δε ότι και η μία και η άλλη εκδοχή βρίσκουν υποστηρικτές στη θεωρία³³.

Πιο σκόπιμη φαίνεται πάντως η *δεύτερη* εκδοχή. Θα πρέπει ήδη να σημειωθεί ότι η δικαστική άδεια δεν ταυτίζεται με αυτή καθαυτήν τη δικαστική απόφαση³⁴: η δικαστική άδεια αποτελεί τη διαπλαστική ενέργεια που εκλύεται από τη δικαστική απόφαση και που θα μπορούσε κάλλιστα εδώ να θεωρηθεί ότι δεσμεύεται προσωρινά πριν από το εξάμηνο και οριστικά μετά τη διετία από τον θάνατο. Σύμφωνα με την ερμηνεία αυτή, δηλαδή, η δικαστική απόφαση *τελεί υπό διπλή νόμιμη προθεσμία*, την *αναβλητική* εξάμηνη, από τη μία (καθώς δεν αρχίζει να ενεργεί μέχρι να παρέλθει το εξάμηνο), και τη *διαλυτική* διετή, από την άλλη (καθώς παύει να ενεργεί μόλις συμπληρωθεί η διετία), με αποτέλεσμα κατά τα διαστήματα αυτά να μην υπάρχει δικαστική άδεια (και δη: να μην υπάρχει ακόμα όταν η μία προθεσμία ήρτηται/να μην υπάρχει πλέον όταν η άλλη προθεσμία πληρούται). Εφόσον λοιπόν η πραγματοποίηση της τεχνητής γονιμοποίησης εμπέσει σε κάποιο από αυτά, η ίδρυση της πατρότητας (από γάμο) διέρχεται μέσω της ΑΚ 1465 § 3 εδ. β´.

Μπορεί να παρατηρηθεί ότι, η κατ' άρθρο 1465 § 2 ΑΚ ίδρυση της πατρότητας αποτελεί *παρεπόμενη ενέργεια* της απόφασης με την οποία αδειοδοτείται η post mortem επέμβαση (ΑΚ 1457), ακριβώς όπως η κατ' άρθρο 1464 § 1 ΑΚ ίδρυση της μητρότητας αποτελεί *παρεπόμενη ενέργεια* της απόφασης με την οποία αδειοδοτείται η επέμβαση στο σώμα άλλης γυναίκας (ΑΚ 1458).

γ. Προϋπόθεση κατά την § 3 εδ. β´ ΑΚ 1465: η απόδειξη της πατρότητας

Ανάλογα με το εάν η πραγματοποίηση της post mortem τεχνητής γονιμοποίησης καλύπτεται ή δεν καλύπτεται από τη δικαστική άδεια του άρθρου 1457 ΑΚ, σύμφωνα με τις αμέσως πιο πάνω (υπό β) διακρίσεις, η σύνδεση του παιδιού με τον νεκρό άνδρα είτε θα είναι θεμελιωμένη στην καταγωγή από γάμο (ΑΚ 1465 § 2) είτε δεν θα είναι θεμελιωμένη. Στην τελευταία περίπτωση η σύνδεση του (γεννημένου χωρίς γάμο) παιδιού με τον νεκρό άνδρα μπορεί μεν να δημιουργηθεί με αναγνώριση, εκούσια (ύστερα από σχετική δήλωση των γονέων του νεκρού ΑΚ 1475 § 3) ή δικαστική (ύστερα από σχετική αγωγή της μητέρας, του παιδιού ή των γονέων του νεκρού βλ. ΑΚ 1479 συνδ. με 1480), μπορεί όμως και να δημιουργηθεί με την απόδειξη που προβλέπει η ΑΚ 1465 § 3 εδ. β´, διανοίγοντας στο σημείο αυτό και *μία εφεδρική οδό προς την καταγωγή από γάμο*. Έτσι, η ρύθμιση της πατρότητας του παιδιού που γεννιέται κατόπιν ανεπιτρεπτής post

mortem τεχνητής γονιμοποίησης καταστρώνεται με πρότυπο τη ρύθμιση της πατρότητας του παιδιού που γεννιέται κατόπιν παρατεταμένης κυοφορίας (ΑΚ 1465 § 3 εδ. α')³⁵: το πρόβλημα και εκεί όπως και εδώ έγκειται στην αδυναμία εφαρμογής της διάταξης δυνάμει της οποίας κανονικά συνιστάται η καταγωγή από γάμο που λύθηκε ή που ακυρώθηκε (εκεί της § 1/εδώ της § 2 του άρθρου 1465), ακριβώς διότι δεν συντρέχουν όλα τα στοιχεία του πραγματικού της (εκεί η γέννηση μέσα στις τριακόσιες ημέρες από τη λύση ή την ακύρωση/εδώ η δικαστική άδεια): η απουσία αυτή δεν εμποδίζει σε τίποτα την αναγνώριση, για πλήρη εξομοίωση με την καταγωγή από γάμο ωστόσο δεν γίνεται λόγος άπαξ και λειτουργεί η επιφύλαξη του άρθρου 1484 ΑΚ³⁶: η σκέψη που πρυτανεύει, λοιπόν, κλίνει στο να διατηρηθεί η δυνατότητα υπαγωγής του παιδιού στο αρτιότερο νομικό καθεστώς (του γεννημένου σε γάμο) εφόσον ο ανύπαρκτος όρος αναπληρωθεί: η αναπλήρωση αυτή πραγματοποιείται παντού με δικαστική απόφαση, που, όμως, στο μεν μέτωπο της παρατεταμένης κυοφορίας προϋποθέτει την απόδειξη της σύλληψης μέσα στον γάμο, στο δε μέτωπο της ανεπίτρεπτης post mortem τεχνητής γονιμοποίησης προϋποθέτει την απόδειξη της σύλληψης από τον νεκρό άνδρα (απόδειξη της πατρότητας).

Κατά τα λοιπά, ό,τι ισχύει για την εκεί ισχύει και για την εδώ δικαστική απόφαση, αφού και οι δύο έχουν *αναγνωριστικό χαρακτήρα*³⁷, όπως και οι δύο εισφέρουν στη θεμελίωση της πατρότητας από γάμο με *παρεπόμενες ενέργειες ή ενέργειες πραγματικού*, πληρώντας όρο του πραγματικού του κανόνα ΑΚ 1465 § 3 εδ. α' ή μία/πληρώντας όρο του πραγματικού του κανόνα ΑΚ 1465 § 3 εδ. β' ή άλλη.

Β. Πατρότητα παιδιού γεννημένου χωρίς γάμο

Η πατρότητα του γεννημένου χωρίς γάμο παιδιού «ιδρύεται με την αναγνώριση, εκούσια ή δικαστική» (ΑΚ 1463 εδ. β'), ενώ η κάθε τέτοια αναγνώριση υποκατηγοριοποιείται σε *άμεση* και σε *έμμεση*. Η αναγνώριση πραγματώνεται άμεσα όταν η ίδρυση της πατρότητας αποτελεί το ουσιώδες περιεχόμενο, ανάλογα, της σχετικής δικαιοπραξίας (ΑΚ 1475, 1476) ή της σχετικής διαπλαστικής απόφασης (ΑΚ 1479). Η αναγνώριση πραγματώνεται έμμεσα όταν η ίδρυση της πατρότητας συνδέεται μεν πάλι με ορισμένη δικαιοπραξία ή με ορισμένη διαπλαστική απόφαση, από τις οποίες ωστόσο δεν επιδιώκεται καν (επιδιώκεται κάτι *άλλο*) και τις οποίες απλώς παρακολουθεί σύμφωνα με επιταγή του νόμου (επιταγή που ενεργοποιούν ακριβώς η δικαιοπραξία ή η διαπλαστική απόφαση ως ιστορικά συμβάντα).

1. Εκούσια αναγνώριση

Η εκούσια αναγνώριση της πατρότητας ρυθμίζεται από το άρθρο 1475 ΑΚ, η μεν άμεση από την § 1, η δε έμμεση από την (νέα) § 2 (μετά την οποία οι λοιπές §§ 2 και 3 του αρχικού κειμένου αριθμούνται πλέον σε 3 και 4 αντίστοιχα³⁸).

α. Έμμεση («αυτόματη») εκούσια αναγνώριση

Τούτος ο τρόπος θεμελίωσης της πατρότητας προσδιορίζεται από τον συνδυασμό δύο διατάξεων, (α) της ΑΚ 1456 § 1 εδ. β' η οποία προβλέπει ότι η συναίνεση του ενδιαφερόμενου άγαμου ζεύγους στην τεχνητή γονιμοποίηση «παρέχεται με συμβολαιογραφικό έγγραφο» και (β) της ΑΚ 1475 § 2 η οποία εστιάζεται στις συμβολαιογραφικές αυτές συναιενέσεις για να ορίσει ότι η μεν μία (του άνδρα) «επέχει θέση εκούσιας αναγνώρισης» η δε άλλη (της γυναίκας) «ισχύει και ως συναίνεσή της στην εκούσια αναγνώριση». Με τη θέσπιση των συγκεκριμένων διατάξεων ο νομοθέτης έρχεται να προλάβει μία κατάσταση όπου ενώ θα είχε προηγηθεί η συναίνεση τόσο του άνδρα όσο και της γυναίκας στην τεχνητή γονιμοποίηση, παρά ταύτα θα ανέκυπτε τελικά πρόβλημα με την εκούσια αναγνώριση της πατρότητας, είτε διότι θα αρνείτο τη δήλωσή του ο άνδρας ή οι γονείς του (εάν ο άνδρας ήταν νεκρός, άφαντος ή δικαιοπρακτικά ανίκανος), είτε διότι θα αρνείτο τη δήλωσή της η (ζωντανή και δικαιοπρακτικά ικανή) γυναίκα, είτε διότι αρνητική θα ήταν και η μία και η άλλη πλευρά, ή ακόμα επειδή η εκούσια αναγνώριση της πατρότητας που στο παρελθόν δεν θα είχαν δεχθεί ή θα είχαν αμελήσει να επιχειρήσουν τα υποκείμενά της, θα είχε καταστεί πλέον ανέφικτη (λόγω του ότι τόσο ο άνδρας όσο και οι γονείς του θα ήταν νεκροί ή άφαντοι). Σε όλες τις πιο πάνω περιπτώσεις θα απέμενε μόνο η δικαστική αναγνώριση της πατρότητας του συντρόφου, για την οποία οι προϋποθέσεις θα συνέτρεχαν βέβαια όταν για την τεχνητή γονιμοποίηση θα είχε (συμφωνηθεί να) χρησιμοποιηθεί δικό του σπέρμα, θα απουσίαζαν όμως όταν για την τεχνητή γονιμοποίηση θα είχε (συμφωνηθεί να) χρησιμοποιηθεί σπέρμα τρίτου, οπότε το παιδί *θα βρισκόταν χωρίς πατέρα*³⁹. Αλλά ακόμα και αν η κατάσταση ήταν διαφορετική, ώστε να μην επέρχεται ακύρωση της προοπτικής για τη δικαστική ή έστω την εκούσια αναγνώριση, και πάλι αλήθεια είναι πως το παιδί *δεν θα αποκτούσε πατέρα κάτω από τους καλύτερους δυνατούς όρους*, εφόσον η σύνδεση με τον πατέρα εν προκειμένω, *ούτε απλώς με το γεγονός της γέννησης είναι εφικτή* (χρειάζεται πρωτοβουλία νομικής δράσης, πολύ πιο απαιτητική βέβαια στη δικαστική αναγνώριση, όχι πάντως αμελητέα στην εκούσια αναγνώριση), *ούτε αμέσως κατά τον χρόνο της γέννησης είναι εξασφαλισμένη* (ήδη η δικαστική αναγνώριση επιτρέπεται στους γονείς μόνο εκ των υστέρων⁴⁰, ενώ η εκούσια αναγνώριση επιτρέπεται από πριν χωρίς όμως να επιβάλλεται κιόλας στους επίδοξους γονείς).

Όλα τα μειονεκτήματα αυτά εξαλείφονται πλέον με μία «ευρηματική λύση»⁴¹ που εισάγουν οι διατάξεις ΑΚ 1456 § 1 εδ. β' και ΑΚ 1475 § 2: *τη λύση της «αυτόματης» εκούσιας αναγνώρισης*.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η λύση αυτή από νομοτεχνική σκοπιά. Το όλο θέμα είναι πώς από τις (διαθέσιμες) δηλώσεις συναίνεσης στην τεχνητή γονιμοποίηση θα αποσπαστούν οι (ζητούμενες) δηλώσεις που συγκροτούν το εν ευρεία έννοια «πραγματικό» της εκούσιας αναγνώρισης. Η απάντηση σε αυτό το ερώτημα καταστρώνεται με τα δύο

άρθρα που μνημονεύτηκαν ήδη, με τα οποία *εξομοιώνονται* οι διαθέσιμες με τις ζητούμενες δηλώσεις. Πιο συγκεκριμένα η εξομοίωση αυτή αποπερατώνεται σε δύο φάσεις, κατ' αρχάς σε *επίπεδο μορφής*, όπου προωθείται με το άρθρο 1456 § 1 εδ. β' ΑΚ, εν συνεχεία σε *επίπεδο περιεχομένου*, όπου προωθείται με το άρθρο 1475 § 2 ΑΚ.

Ανάλογα με το εάν εκπορεύονται από έγγαμο ή άγαμο ζεύγος, οι δηλώσεις συναίνεσης των προσώπων στην τεχνητή γονιμοποίηση αρκεί να είναι απλώς έγγραφες (ΑΚ 1456 § 1 εδ. α') ή θα πρέπει να είναι συμβολαιογραφικές (ΑΚ 1456 § 1 εδ. β'). Το γεγονός ότι ο νόμος επιβάλλει διαφορετικό τύπο στην τελευταία περίπτωση εξηγείται ενόψει του πρόσθετου ρόλου που καλούνται να παίξουν εδώ οι δηλώσεις συναίνεσης στην τεχνητή γονιμοποίηση και ως δηλώσεις εκούσιας αναγνώρισης και συναίνεσης στην εκούσια αναγνώριση (βλ. ΑΚ 1475 § 2)⁴². Στο εν λόγω σχήμα, συγκεκριμένα, η εκφορά των πρώτων στοιχειοθετεί από τα πράγματα τρόπο εξωτερικεύσης –*τύπο* δηλαδή– των δεύτερων, και επομένως υπόκειται στις προδιαγραφές που τάσσει η ΑΚ 1476 εδ. α' και β': τυχόν υπαναχώρηση από τις προδιαγραφές αυτές (από τον *αυστηρότερο* τύπο) στο μέτωπο των δηλώσεων συναίνεσης στην τεχνητή γονιμοποίηση, θα δημιουργούσε *έλλειμμα υλικού υποστρώματος* στο μέτωπο των δηλώσεων εκούσιας αναγνώρισης και συναίνεσης στην εκούσια αναγνώριση, καταλήγοντας σε ένα αποτέλεσμα που θα ήταν, και από δογματική άποψη χωλό, αφού η παράλειψη αναφέρεται σε συστατικό τύπο (ad solemnitatem) δίχως τον οποίο δεν υφίσταται καν δήλωση εκούσιας αναγνώρισης και δήλωση συναίνεσης στην εκούσια αναγνώριση (ΑΚ 159 § 1 συνδ. με ΑΚ 180), και από ουσιαστική άποψη απαράδεκτο, αφού με την παράλειψη παρακάμπτεται προφανώς και ο σκοπός που εξυπηρετείται με τον πιο πάνω τύπο: η δήλωση εκούσιας αναγνώρισης και η δήλωση συναίνεσης στην εκούσια αναγνώριση να γίνονται με «επίγνωση της σοβαρότητας της πράξης»⁴³.

Από το ότι όμως οι δηλώσεις συναίνεσης στην τεχνητή γονιμοποίηση και οι δηλώσεις εκούσιας αναγνώρισης και συναίνεσης στην εκούσια αναγνώριση περιβάλλονται τον ίδιο τύπο, δεν έπεται ότι και στη μία και στην άλλη περίπτωση πρόκειται για τις ίδιες δηλώσεις βούλησης. Όπως σε εγγύτερη προσέγγιση αποκαλύπτεται, οι –κατά τα άλλα δικαιοπρακτικές⁴⁴– δηλώσεις αυτές *δεν είναι ταυτόσημες*: Προκειμένου να υπάρχουν οι δηλώσεις της εκούσιας αναγνώρισης και της συναίνεσης στην εκούσια αναγνώριση, θα πρέπει από τη μία ο δηλών (με την κύρια πράξη του) και από την άλλη η δηλούσα (με τη βοηθητική-συμπληρωματική πράξη της) να *αποβλέπουν στην ίδρυση της πατρότητας*. Για την ακρίβεια, το εν λόγω έννομο αποτέλεσμα επάγεται, η μεν δήλωση εκούσιας αναγνώρισης πρωτογενώς-άμεσα⁴⁵, η δε δήλωση συναίνεσης στην εκούσια αναγνώριση δευτερογενώς-έμμεσα, τείνοντας αυτή σε ένα άλλο, πιο περιορισμένο έννομο αποτέλεσμα που είναι η πλήρωση νόμιμου όρου ώστε να αναπτύσσει ενέργεια εκείνη⁴⁶. Απεναντίας, εντελώς αποκομμένες από το κρίσιμο στοιχείο εμφανίζονται οι δηλώσεις συναίνεσης στην τεχνητή γονιμοποίηση, με τις οποίες τα μέρη *επιζητούν την πλήρωση νόμιμου όρου ώστε να τους επιτραπεί η ιατρική υποβοήθηση και τίποτα περισσότερο*⁴⁷. Με τις διαπιστώσεις αυτές ανά χείρας, το συμπέρασμα που εξάγεται εύλογα είναι ότι οι (διαθέσιμες) δηλώσεις συναίνεσης στην τεχνητή γονιμοποίηση δεν μπορούν να αναπληρώνουν τις (ζητούμενες) δηλώσεις εκούσιας αναγνώρισης και συναίνεσης στην εκούσια αναγνώριση, μόνο και μόνο με τα προσόντα της *ισομορφίας* για να συμβαίνει αυτό χρειάζονται ακόμα *προσόντα εφάμιλλης δικαιοπραγωγικής ικανότητας*, τα οποία στερούνται όμως στην πραγματικότητα οι πρώτες συγκριτικά με τις δεύτερες δηλώσεις βάσει των παραπάνω. Γίνεται λοιπόν αισθητή η ανάγκη να εξομοιωθούν περαιτέρω –ενάντια στην πραγματικότητα– οι συμβολαιογραφικές δηλώσεις συναίνεσης στην τεχνητή γονιμοποίηση με τις συμβολαιογραφικές δηλώσεις εκούσιας αναγνώρισης και συναίνεσης στην εκούσια αναγνώριση, στην ανάγκη δε αυτή ακριβώς ανταποκρίνεται η ΑΚ 1475 § 2⁴⁸ εισάγοντας *νομικό πλάσμα*⁴⁹.

Από την ανάλυση αυτή δεν θα πρέπει να αφήνεται η παραμικρή αμφιβολία σχετικά με το ότι είναι άλλη η δικαιοπρακτική βούληση που εκφράζεται με τις δηλώσεις συναίνεσης στην τεχνητή γονιμοποίηση και άλλη η δικαιοπρακτική βούληση που εκφράζεται με τις δηλώσεις εκούσιας αναγνώρισης και συναίνεσης στην εκούσια αναγνώριση. Γι' αυτό, άλλωστε, και το γεγνημένο της εξομοίωσής τους δεν αντιστρατεύεται θεμελιακή λογική αρχή. Ζήτημα είναι, εντούτοις, κατά πόσο η βούληση του άρθρου 1456 § 1 εδ. β' ΑΚ εντοπίζεται *μόνη της*, χωρίς δηλαδή και η βούληση του άρθρου 1475 § 1 ΑΚ να εντοπίζεται *μαζί της*. Στο σημείο αυτό, νομίζω, η κατ' άρθρο 1456 § 1 εδ. β' ΑΚ βούληση του άνδρα συνοδεύεται *και* από τέτοια βούληση εκούσιας αναγνώρισης, καθώς επίσης η κατ' άρθρο 1456 § 1 εδ. β' ΑΚ βούληση της γυναίκας συνοδεύεται *και* από τέτοια βούληση συναίνεσης στην εκούσια αναγνώριση, *ήδη πραγματολογικά*, από το γεγονός ότι δεν έχει λόγο κάποιος –αίφνης– να προχωρεί σε επιδοκίμασία ή σε κοινή επιδοκίμασία της επέμβασης που οδηγεί στην αναπαραγωγή του νέου ανθρώπου, εάν αποστρέφεται το γονικό σχέδιο ή διεκδικεί το γονικό σχέδιο αποκλειστικά· διότι εάν συμβαίνει αυτό αρνείται την επιδοκίμασία ή την κοινή επιδοκίμασία απλούστατα, και τουλάχιστον δεν την αποκρυσταλλώνει με τύπο (και πολύ περισσότερο συμβολαιογραφικό) που υπενθυμίζει τη σοβαρότητα της πράξης (τη δέσμευση της απόφασης ή της συναπόφασης τεκνοποιίας). Το ακριβές είναι ότι τα μέρη τείνουν στο έννομο αποτέλεσμα της ΑΚ 1456 § 1 εδ. β' *επειδή* τείνουν στο έννομο αποτέλεσμα της ΑΚ 1475 § 1, συναρθρώνοντας το πρώτο με το δεύτερο σε διάταξη ενδιάμεσου-τελικού στόχου. Υπό τις συνθήκες αυτές, αντίρρηση στη θέση ότι οι δικαιοπρακτικές δηλώσεις της ΑΚ 1475 § 1 συμπλέκονται κατ' ανάγκη με τις δικαιοπρακτικές δηλώσεις της ΑΚ 1456 § 1 εδ. β', υπό έναν μονάχα όρο συγχωρείται: εφόσον η βούληση της συγγενικής σχέσης με το παιδί η οποία αρτιώνει τις δηλώσεις της ΑΚ 1475 § 1, δεν αρκεί να προκύπτει σαφώς αλλά απαιτείται να εξαγγέλλεται και πανηγυρικά (και τούτο καθώς και αν συμβαίνει το πρώτο δεν συμβαίνει πάντως το δεύτερο όποτε διενεργούνται οι δηλώσεις της ΑΚ 1456 § 1 εδ. β'). Η εκδοχή αυτή όμως δεν είναι υποστηρίξιμη^{50,51}. Από την άποψη αυτή, περιθώριο για ανακατατάξεις χάρη στη λειτουργία της ΑΚ 1475 § 2 πολύ δύσκολα φαίνεται να απομένει: οι δηλώσεις της ΑΚ 1475 § 1 εκμαιεύονται με νομικό πλάσμα από τις δηλώσεις της ΑΚ 1456 § 1 εδ. β', κατά τη στιγμή που, ούτως ή άλλως, *και οι δηλώσεις εκείνες εξωτερικεύονται από τα μέρη ταυτόχρονα (uno actu) με τις δηλώσεις αυτές*. Εφόσον δε εξωτερικεύονται και κατά τον τρόπο που επιβάλλει η ΑΚ 1476 εδ. α' και β' (βλ. ΑΚ 1456 § 1 εδ. β'), η ολοκλήρωση του «πραγματικού» της εκούσιας αναγνώρισης δεν μπορεί να παραβλεφθεί.

Παρά ταύτα, το ενδεχόμενο η βούληση των μερών να εξαντλείται στη βούληση συναίνεσης στην τεχνητή γονιμοποίηση και να μην περιλαμβάνει και τη βούληση εκούσιας αναγνώρισης και συναίνεσης στην εκούσια αναγνώριση, δεν κείται στη σφαίρα του φανταστικού. Τούτο συμβαίνει στο παράδειγμα όπου επιθυμητή τόσο από την πλευρά της γυναίκας όσο και από την πλευρά του άνδρα εμφανίζεται η εμπλοκή του τελευταίου στην τεχνητή γονιμοποίηση με έναν ρόλο καθαρά «τεχνικό»: εκείνου του δότη του γεννητικού υλικού. Σήμερα πλέον που καθιερώνεται ο κανόνας της ανωνυμίας του *τρίτου* δότη (ΑΚ 1460), η επιθυμία των μερών θα προσέκρουε στην άρνηση του γιατρού να αποτολμήσει την (ετερόλογη) τεχνητή γονιμοποίηση. Για να υπερπηδηθεί το εμπόδιο, η εντύπωση που θα έπρεπε να δημιουργηθεί είναι ότι πρόκειται για προσφυγή άγαμου ζεύγους σε *ομόλογη* τεχνητή γονιμοποίηση, κάτι που θα προέκυπτε από τη δήλωση της ΑΚ 1456 § 1 εδ. β' που δεν θα είχαν παραλείψει να κάνουν και να προσκομίσουν οι «ενδιαφερόμενοι». Στο σημείο αυτό το γεγονός ότι η δήλωσή τους επιβάλλεται να είναι συμβολαιογραφική δεν θα αρκούσε από μόνο του για την ίδρυση της πατρότητας, αφού ούτε η μία θα ήταν δήλωση εκούσιας αναγνώρισης ούτε η άλλη θα ήταν δήλωση συναίνεσης στην εκούσια αναγνώριση, με δεδομένες τις συνθήκες από τις οποίες θα είχαν απαγορευθεί. Στο πεδίο αυτό βρίσκεται απίχτη η επιταγή της ΑΚ 1475 § 2 που *εξοικονομεί επομένως την καταστρατήγηση της ΑΚ 1460* (και βέβαια, παράλληλα, και κάθε άλλη αμφισβήτηση αναφορικά με την «αληθή» ψυχολογική στάση την υποκρυπτόμενη πίσω από τη δήλωση της ΑΚ 1456 § 1 εδ. β', που θα μπορούσε πάντοτε να εγερθεί και από όσους αρχικά θέλησαν την ίδρυση της πατρότητας οπότε προχώρησαν ουσιαστικά σε –μη ανακλητή ΑΚ 1476 εδ. δ'– δήλωση της ΑΚ 1475 § 1, για να αλλάξουν όμως στη συνέχεια γνώμη και να προβάλουν τώρα τον ισχυρισμό ότι ουδέποτε θέλησαν κάτι τέτοιο και άρα «ότι [...] δεν υπάρχει [...] εκούσια αναγνώριση» - ΚΠολΔ 614 περ. δ'). Και πάλι, όμως, η παρατήρηση που έγινε προηγουμένως δεν έχει κατά βάθος αναιρεθεί, εάν αναλογιστεί κανείς ότι η καταστρατήγηση της ΑΚ 1460 εμποδίζεται, όχι τόσο με τη *μετατροπή* των συμβολαιογραφικών δηλώσεων-μέσων που τα μέρη θα μετέρχονταν στοχεύοντας στενά στην αξιοποίηση του γεννητικού υλικού στην τεχνητή γονιμοποίηση και απορρίπτοντας την εκούσια αναγνώριση, όσο με την *αποτροπή* τέτοιου είδους δηλώσεων που τα μέρη δεν θα επιχειρούν, γνωρίζοντας ότι υπόκεινται σε μετατροπή και προκαλούν την εκούσια αναγνώριση κατ' ανάγκη. Τούτο μάλιστα προχωρεί ένα βήμα πιο πέρα, επισημαίνοντας ότι στον πραγματολογικό ορίζοντα από τον οποίον αντλείται η ερμηνεία ότι όσοι κάνουν τη δήλωση της ΑΚ 1456 § 1 εδ. α' την εννοούν και ως δήλωση της ΑΚ 1475 § 1, *βρίσκεται τώρα εγγεγραμμένο και το ίδιο το πλάσμα της ΑΚ 1475 § 2*. Η λειτουργία του πλάσματος δεν εξηγεί βέβαια από πραγματολογική σκοπιά τον κανόνα των παράλληλων δηλώσεων αυτόν καθαυτόν, και τούτο καθότι εκείνοι που είναι διατεθειμένοι για τη μία δήλωση είναι διατεθειμένοι και για την άλλη εντελώς αυθόρμητα, χωρίς να επηρεάζονται από την ΑΚ 1475 § 2 στη διαμόρφωση της στάσης τους (στάσης που δεν θα παρήλασσε και αν ο ν. 3089 δεν περιελάμβανε την ΑΚ 1475 § 2). Η λειτουργία του πλάσματος εξηγεί όμως σαφώς από πραγματολογική σκοπιά *γιατί στον κανόνα αυτόν δεν παρεισφρεί εξαίρεση, εξαίρεση που τώρα πλέον μόνο σε πλάνη περί το δίκαιο αν όχι σε άκρως ιδιόρρυθμη συμπεριφορά προσγράφεται, κάποιων οι οποίοι, ενώ διακατέχονται από τη μία βούληση δήλωσης (αυτήν του άρθρου 1456 § 1 εδ. α' ΑΚ) αλλά δεν διακατέχονται και από την άλλη (αυτήν του άρθρου 1475 § 1 ΑΚ), σπεύδουν ωστόσο να συντάξουν την πρώτη δήλωση για να προκαλέσουν ευθύς αμέσως και τη δεύτερη δυνάμει της ΑΚ 1475 § 2, διολισθαίνοντας έτσι τελικά στο έδαφος μίας ακούσιας πατρότητας.*

Από τα παραπάνω γίνεται αντιληπτό ότι οι δηλώσεις που απαρτίζουν το (*lato sensu*) «πραγματικό» της εκούσιας αναγνώρισης *συρρέουν* υπό δύο μορφές, αφενός ως γνήσιες δικαιοπρακτικές δηλώσεις της ΑΚ 1475 § 1 και αφετέρου ως πλασματικές δικαιοπρακτικές δηλώσεις της ΑΚ 1475 § 2, οι οποίες, στην ουσία, δεν είναι καν δηλώσεις –και πολύ περισσότερο δικαιοπρακτικές– αλλά αμιγή κατασκευάσματα του νόμου. Η συρροή αυτή δεν φαίνεται να προσκρούει σε αντιρρήσεις, εφόσον από πουθενά δεν προκύπτει ούτε ότι η ύπαρξη των πρωτότυπων δηλώσεων παρακωλύει τη δημιουργία αντιγράφων αλλά ούτε και ότι η δημιουργία αντιγράφων δηλώσεων καταλύει την ύπαρξη των πρωτοτύπων, ενώ το μόνο ζήτημα που τίθεται είναι αυτό της προτεραιότητας των μεν ή των δε ως γενεσιουργών λόγων της εκούσιας αναγνώρισης. Με γνώμονα την ερμηνευτική αρχή για την υπεροχή του ειδικού έναντι του γενικού κανόνα και με δεδομένο ότι σε τέτοια ακριβώς σχέση τελούν η δεύτερη και η πρώτη παράγραφος του άρθρου 1475, από τη ρύθμιση της σύγκρουσής τους ευνοούνται οι «δηλώσεις» της § 2, ενώ αντίστοιχα παρακάμπτονται οι δηλώσεις της § 1 οι οποίες παραμένουν *ανεργές*⁵². Το «πραγματικό» λοιπόν της εκούσιας αναγνώρισης εμφανίζεται κατελιμμένο από στοιχεία με πρόελευση πέρα από την ιδιωτική βούληση· *γι' αυτό και –σε ένα τυπικό τουλάχιστον επίπεδο– η έννομη συνέπεια της εκούσιας αναγνώρισης δεν επέρχεται επειδή είναι ηθελημένη.*

Από την άλλη πλευρά θα ήταν άστοχο να ισχυριστεί κάποιος ότι στη σύλληψη της «αυτόματης» εκούσιας αναγνώρισης η ιδιωτική βούληση για την ίδρυση της πατρότητας παραμελείται, ενώ η δημόσια βούληση για την ίδρυση της πατρότητας κυριαρχεί. Εύγλωττη, στο σημείο αυτό, αποδεικνύεται η Εισηγητική Έκθεση του ν. 3089 ασχολούμενη με τον λόγο για τον οποίον η ΑΚ 1475 § 2 καλύπτει και το παιδί που προέρχεται από ετερόλογη τεχνητή γονιμοποίηση⁵³: σύμφωνα με το κείμενο η πρόελευση του γεννητικού υλικού είναι αδιάφορη αφού κρίσιμο εδώ δεν είναι το στοιχείο της βιολογικής αλήθειας αλλά το στοιχείο της *βούλησης* του άνδρα και της γυναίκας να αποκτήσουν παιδί μαζί⁵⁴ (παρατήρηση που, όπως προσφυώς τονίζεται⁵⁵, ισχύει απaráλλακτη και ως προς το παιδί που προέρχεται από τεχνητή γονιμοποίηση ομόλογη, οπότε και πάλι τον λόγο για τη σύνδεση με τον πατέρα -εν προκειμένω τον ίδιο τον γεννήτορα- δεν αποτελεί η επικύρωση της βιολογικής αλήθειας αλλά η «σημαιοδότηση» της *βούλησης* που εκφράζουν τα μέρη σχετικά). Η όλη ρύθμιση νομιμοποιείται άρα προφανώς στο πλαίσιο της αρχής της κοινωνικοσυναισθηματικής συγγένειας⁵⁶, συγγένειας που εν προκειμένω απορρέει μεν από τις πλασματικές «δηλώσεις βούλησης» της ΑΚ 1475 § 2, τούτο όμως με δεδομένο το ότι αυτές βρίσκουν αντίκρισμα στις αντίστοιχες πραγματικές (τις δηλώσεις βούλησης της ΑΚ 1475 § 1). *Οι τελευταίες εδράζονται στο υπόβαθρο και απλώς δεν απεικονίζονται στη μορφολογία τέλεισης της «αυτόματης» εκούσιας αναγνώρισης.*

Εξομοίωσιμη με δήλωση εκούσιας αναγνώρισης και συναίνεσης στην εκούσια αναγνώριση είναι η κατ' ΑΚ 1456 § 1 εδ. β' δήλωση *συναίνεσης* αντίστοιχα του άνδρα και της γυναίκας στην τεχνητή γονιμοποίηση (ΑΚ 1475 § 2). Μία τέτοια

δήλωση παραμένει επομένως δυνατή μέχρι και (όχι μετά) την τεχνητή γονιμοποίηση και ειδικότερα, όπως θα πρέπει να γίνει ερμηνευτικά δεκτό⁵⁷, μέχρι και τη μεταφορά του γεννητικού υλικού στο γυναικείο σώμα που την ολοκληρώνει (πρακτικά, δηλαδή, για το διάστημα ακριβώς που είναι επιτρεπτή και η ίδια η ανάκληση της συναίνεσης -ΑΚ 1456 § 2 εδ. α', για την οποία, άρα, τα περιθώρια στενεύουν όσο πλησιέστερα στο κρίσιμο σημείο τοποθετείται η δήλωση της συναίνεσης). Η εξειδίκευση αυτή αποκτά βέβαια νόημα στις περιπτώσεις όπου η διαδικασία της τεχνητής γονιμοποίησης (α) δεν εξαντλείται στη μεταφορά (όπως π.χ. όταν πρόκειται απλώς για έγχυση σπέρματος του συντρόφου ή για εμφύτευση ξένου πλεονάζοντος γονιμοποιημένου ωαρίου ειλημμένου στο πλαίσιο άσχετης τεχνητής γονιμοποίησης - βλ. ΑΚ 1459 § 1 περίπτ. α') αλλά καλύπτει και μία ακόμα (τουλάχιστον) φάση που την προετοιμάζει (όπως π.χ. την ένωση του σπέρματος και του ωαρίου in vitro), καθώς και (β) περιλαμβάνει διπλή μεταφορά ωαρίου και σπέρματος, η οποία όμως δεν συντελείται ταυτόχρονα αλλά διαδοχικά. Στις περιπτώσεις αυτές εάν η δήλωση επιδοκίμασας στην τεχνητή γονιμοποίηση γίνει αφού αυτή έχει αρχίσει και ενώ βρίσκεται σε εξέλιξη, αλλά πάντως πριν από τη μεταφορά ή τη δεύτερη μεταφορά, τότε είναι δήλωση συναίνεσης, διαφορετικά είναι δήλωση *έγκρισης* που δεν ενεργοποιεί την § 2 του άρθρου 1475 ΑΚ⁵⁸.

Η αυτόματη εκούσια αναγνώριση καλύπτει και το παιδί που προέρχεται από τεχνητή γονιμοποίηση post mortem⁵⁹. Υπό το παλαιό δίκαιο το παιδί αυτό –όπως άλλωστε και οποιοδήποτε άλλο εκτός γάμου από τεχνητή γονιμοποίηση εν ζωή– μπορούσε να συνδεθεί με τον (νεκρό) άνδρα-δότη του σπέρματος σύμφωνα με τις γενικές διατάξεις για την αναγνώριση. Κατά πρώτον δυνατή ήταν η εκούσια αναγνώριση τόσο από τον ίδιο τον άνδρα-δότη (ΑΚ 1475 § 1 εδ. α')⁶⁰ (παρότι θα επρόκειτο για παιδί μη ακόμα συνειλημμένο και όχι τουλάχιστον κυοφορούμενο, προφανώς με βάση την αιτιολογία κατά την οποία ούτε τώρα δημιουργεί πρόβλημα η περίπτωση αυτή: ότι δηλαδή αφορά παιδί ατομικά προσδιορισμένο⁶¹), όσο και από τους γονείς του άνδρα-δότη (ΑΚ 1475 § 2 π.δ. και σήμερα 1475 § 3)⁶² – και τις δύο φορές πάντως εφόσον θα υπήρχε συναίνεση από τη μητέρα (ΑΚ 1475 § 1 εδ. α')⁶³ που δεν θα είχε πάψει να είναι ζωντανή ή δικαιοπρακτικά ικανή (βλ. ΑΚ 1475 § 1 εδ. β'). Κατά δεύτερον δυνατή ήταν η δικαστική αναγνώριση⁶⁴ με αγωγή που ασκούσε είτε η μητέρα ή/και το παιδί ενάντια στους κληρονόμους του άνδρα (ΑΚ 1479 εδ. α' και β', 1480 εδ. α' και β')⁶⁵, είτε οι γονείς του άνδρα ή/και το παιδί ενάντια στη μητέρα ή τους κληρονόμους της (ΑΚ 1479 εδ. γ' και β', 1480 εδ. γ' και β')⁶⁶, χωρίς να λειτουργεί ανασχετικά εδώ ο χρόνος της σύλληψης (post mortem), που ουδεμία κρίσιμότητα εμφανίζει για τη δικαστική αναγνώριση⁶⁷. Οι λύσεις αυτές ωστόσο δεν είχαν κριθεί «οι ιδεωδέστερες για το παιδί» (ως προς το γιατί βλ. αναλυτικότερα παραπάνω Β.1.α) και για να ευνοηθεί περισσότερο αυτό είχε προταθεί de lege ferenda η αυτόματη εκούσια αναγνώριση⁶⁸. Στην πραγματικότητα δηλαδή η ιδέα για την αυτόματη εκούσια αναγνώριση είχε *πρωτοδιατυπωθεί ειδικά* με αφορμή τη μεταθανάτια τεχνητή γονιμοποίηση, προτού ενταχθεί τελικά σε ένα συνολικότερο πρόγραμμα μεταρρύθμισης μέσα στο οποίο αναφέρεται στην τεχνητή γονιμοποίηση χωρίς διάκριση (ήτοι: δεν αποκλείει την τεχνητή γονιμοποίηση εν ζωή).

Με βάση τον νόμο ως έχει, η εντύπωση που σχηματίζει κανείς είναι ότι για την επέλευση της αυτόματης εκούσιας αναγνώρισης του παιδιού που γεννιέται με μεταθανάτια τεχνητή γονιμοποίηση, η συμβολαιογραφική συναίνεση της ΑΚ 1456 § 1 εδ. β' *αρκεί*, χωρίς να χρειάζεται να τηρηθεί και η ειδική προϋπόθεση της ΑΚ 1457 υπό την οποία επιτρέπεται η μεταθανάτια τεχνητή γονιμοποίηση: η ειδική προϋπόθεση αποβαίνει όντως κρίσιμη για την ίδρυση της πατρότητας *σε γάμο* σύμφωνα με τη ρητή πρόβλεψη της ΑΚ 1465 § 2, όχι όμως και για την ίδρυση της πατρότητας *χωρίς γάμο* στην περίπτωση της οποίας δεν υφίσταται παρόμοια πρόβλεψη (σιγά ως προς το σημείο αυτό το κείμενο της ΑΚ 1475 § 2)⁶⁹. Το αποτέλεσμα αυτό, πάντως, δεν είναι αποδεκτό, ήδη λόγω της διάκρισης που συνεπάγεται μεταξύ της πατρότητας σε γάμο και χωρίς γάμο από μεταθανάτια τεχνητή γονιμοποίηση, *διάκρισης κατάφωρα άδικης* αφού δεν γίνεται αντιληπτό στον βωμό ποιου ανώτερου στόχου είναι έτοιμη να θυσιαστεί η ισότητα των συνθηκών σύνδεσης με τον νεκρό πατέρα, ακριβώς με την ένθεση στο «πραγματικό» της μίας και την εξαίρεση από το «πραγματικό» της άλλης πατρότητας, της ρύθμισης που διέπει την πρόσβαση στην αναπαραγωγή. Γι' αυτό και η παράλειψη που συζητείται εδώ παριστά νομοθετική ατέλεια, *ιάσιμη με αναλογική εφαρμογή της ΑΚ 1465 § 270*.

β. Άμεση εκούσια αναγνώριση

Το παιδί που γεννήθηκε ύστερα από τεχνητή γονιμοποίηση, είτε η γέννηση αυτή μεσολάβησε «εκτός γάμου», είτε η γέννηση αυτή μεσολάβησε «εντός γάμου» αλλά επακολούθησε επιτυχής προσβολή του τεκμηρίου πατρότητας (δυνατή μόνο όταν ο σύζυγος δεν είχε συγκατατεθεί στην τεχνητή γονιμοποίηση - ΑΚ 1471 § 2 περ. 2), μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο (άμεσης) εκούσιας αναγνώρισης από τον βιολογικό του πατέρα-δότη του γεννητικού υλικού (ΑΚ 1475 § 1 - όπως άλλωστε και από τους γονείς του πατέρα-δότη ΑΚ 1475 § 2).

Ο κανόνας ισχύει *χωρίς διάκριση εις βάρος του τρίτου δότη*, ο οποίος επίσης αποκτά νομική σύνδεση με το παιδί μέσω εκούσιας αναγνώρισης, εφόσον φυσικά ήξερε ή έμαθε την ταυτότητα του παιδιού και της μητέρας του παιδιού κατά παράβαση του απορρήτου που καθιερώνει η ΑΚ 1460 § 2. Το δικαίωμα της εκούσιας αναγνώρισης του δότη δεν φαίνεται να αμφισβητείται ούτε υπό το παλαιό⁷¹ αλλά ούτε και υπό το νέο⁷² δίκαιο, όπου ορθώνεται μονάχα απαγόρευση δικαστικής αναγνώρισης της πατρότητάς του (ΑΚ 1479 § 2 για την οποία βλ. παρακάτω Β.2.β.).

2. Δικαστική αναγνώριση

Η πατρότητα του γεννημένου χωρίς γάμο παιδιού που δεν έχει ιδρυθεί με εκούσια μπορεί να ιδρυθεί με δικαστική αναγνώριση (άμεση ή έμμεση).

α. Έμμεση («αυτόματη») δικαστική αναγνώριση

Η εν λόγω αναγνώριση είναι απότοκος επέμβασης που δέχθηκε ο Αστικός Κώδικας από τα στοιχ. α' και γ' της § 1 του άρθρου 19 του ν. 2521/1997⁷³. Πρόκειται, και στις δύο περιπτώσεις, για αλλαγές στο δικαίω προσβολής της πατρότητας όπως αυτό ήταν διαμορφωμένο από τον συντάκτη του ν. 1329/1983, και πιο συγκεκριμένα για προσθήκες στις ΑΚ 1469 εδ. α' και ΑΚ 1472 αντίστοιχα, που αναφέρονται (η πρώτη) στους δικαιούχους και (η δεύτερη) στα αποτελέσματα προσβολής της πατρότητας της θεμελιωμένης στο τεκμήριο της καταγωγής από γάμο. Προσθήκη στην πρώτη διάταξη συνιστά το κείμενο του αρ. 5: σύμφωνα με αυτό αγωγή προσβολής του τεκμηρίου –όπως άλλωστε κύρια παρέμβαση στη σχετική δίκη⁷⁴– επιτρέπεται να ασκήσει και «ο άνδρας με τον οποίο η μητέρα, βρισκόμενη σε διάσταση με το σύζυγό της, είχε μόνιμη σχέση με σαρκική συνάφεια κατά το κρίσιμο διάστημα της σύλληψης». Προσθήκη στη δεύτερη διάταξη συνιστά το κείμενο της § 2: σύμφωνα με αυτό, η (αμετάκλητη) απόφαση προσβολής του τεκμηρίου η οποία δέχεται την αγωγή –ή την κύρια παρέμβαση– «από τον άνδρα που είχε σαρκική συνάφεια με τη μητέρα [...] επιφέρει αυτοδικαίως δικαστική αναγνώριση του παιδιού από τον άνδρα αυτόν». Όπως μάλιστα γίνεται δεκτό⁷⁵, τα πιο πάνω εφαρμόζονται αναλογικά και επί προσβολής πατρότητας θεμελιωμένης στην εκούσια αναγνώριση, αφού πρόβλεψη όπως εκείνη της ΑΚ 1469 αρ. 5 και –συναφώς– της ΑΚ 1472 § 2 δεν έχει καθιερωθεί στην περίπτωση του εραστή της χωρίς γάμο μητέρας, θα όφειλε όμως να έχει καθιερωθεί με γνώμονα την αρχή της ίσης μεταχείρισης με την περίπτωση του εραστή της μητέρας σε γάμο⁷⁶.

Πιο αναλυτικά, με την (αμετάκλητη) απόφαση προσβολής της πατρότητας εδώ συνάπτονται δύο έννομες συνέπειες⁷⁷, μία αρνητική: η κατάργηση του μέχρι τώρα δεσμού μεταξύ του παιδιού και του προσώπου που κάλυπτε το τεκμήριο ή η εκούσια αναγνώριση της πατρότητας, και μία θετική: η ίδρυση νέου δεσμού πατρότητας μεταξύ του παιδιού και του ενάγοντος ή του κυρίως παρεμβαίνοντος. Θα πρέπει να σημειωθεί ότι από τις δύο αυτές έννομες συνέπειες η πρώτη συνδέεται άμεσα ενώ η δεύτερη συνδέεται έμμεσα με τη δικαστική απόφαση, με την έννοια ότι πηγή της μίας είναι το ίδιο το διατακτικό της απόφασης ενώ πηγή της άλλης είναι η *επιταγή του κανόνα ΑΚ 1472 § 2, το πραγματικό του οποίου πληροί απλώς η ύπαρξη απόφασης με το εν λόγω διατακτικό* (που καμία απολύτως αναφορά δεν περιλαμβάνει, όπως άλλωστε και το αίτημα που διατυπώθηκε από τον διάδικο, πέρα από την αρνητική και στη θετική διάπλαση της πατρότητας⁷⁸). Η ρύθμιση αυτή αντιμετωπίστηκε με δυσπιστία καθώς εκτιμήθηκε ως «δογματικά άκρως ιδιορρυθμη»⁷⁹ και εντάχθηκε –σε συνδυασμό με το γεγονός ότι για τη θετική διάπλαση της πατρότητας δεν προϋποτίθεται απόδειξη της βιολογικής προέλευσης– στο σύνολο των «δογματικά καινοφανών λύσεων» που καθιερώνει ο ν. 2521/1997 και «που θέτουν σε δοκιμασία βασικές ουσιαστικές και δικονομικές 'σταθερές' του δικαίου μας»⁸⁰. Το ακριβές είναι ότι δεν πρόκειται για τίποτα διαφορετικό από *παρεπόμενη ενέργεια* της δικαστικής απόφασης (που θα μπορούσε βέβαια κάλλιστα –και θα όφειλε– να συνδυάζεται με έναν πιο αυστηρό σχεδιασμό στο επίπεδο της ΑΚ 1469 αρ. 5, τέτοιοι ώστε κρίσιμη για την παραχώρηση της ενεργητικής νομιμοποίησης στη δίκη προσβολής της πατρότητας να είναι η πρόκληση της σύλληψης από τη μητέρα και όχι η σαρκική συνάφεια με τη μητέρα κατά το κρίσιμο διάστημα της σύλληψης⁸¹), ενέργεια στην οποία επαφίεται η ίδρυση της συγγένειας ύστερα από κένωση της θέσης της στη γενεαλογική σειρά, και στις παρεμφερείς συγκυρίες της ΑΚ 1466⁸² (ν. 1329/1983) και της ΑΚ 1464 § 3 (ν. 3089/2002).

Η δικαστική αναγνώριση της ΑΚ 1472 § 2 παρουσιάζει αξιολογικό ενδιαφέρον και στο πλαίσιο της ιστορικά υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, όπου προσφέρεται προς αποκατάσταση της συγγένειας του γεννημένου σε γάμο ή χωρίς γάμο παιδιού και του δότη του σπέρματος. Η θέση αυτή εκκινεί από το δεδομένο ότι τους όρους κτήσης της ενεργητικής νομιμοποίησης όπως τους παραθέτει το κείμενο της ΑΚ 1469 εδ. α' αρ. 5, ενδέχεται κάλλιστα να τους ικανοποιεί και ο δότης. Η αντίθετη άποψη⁸³ εκφράζεται αξιωματικά και δεν εξηγεί γιατί αποκλείεται να είναι *αυτός* (ο δότης) «ο άνδρας με τον οποίο η μητέρα είχε μόνιμη σχέση με σαρκική συνάφεια κατά το κρίσιμο διάστημα της σύλληψης»⁸⁴. Το «άνοιγμα» αυτό της ΑΚ 1469 εδ. α' αρ. 5 στην περίπτωση του δότη, νομίζω, μάλιστα, πως επιδέχεται διευρύση, ακριβώς μέσα από μία προσέγγιση η οποία δεν θα απαιτεί καν σαρκική συνάφεια τούτου και της μητέρας από τη στιγμή που θα προκύπτει ήδη τεχνητή γονιμοποίηση της μητέρας με χρήση δικού του σπέρματος στο κρίσιμο χρονικό διάστημα. Στο σημείο αυτό, ο παραλληλισμός μεταξύ της ΑΚ 1469 εδ. α' αρ. 5 ενόψει της έμμεσης αναγνώρισης και της ΑΚ 1481 ενόψει της άμεσης αναγνώρισης επιβάλλεται⁸⁵. Και στις δύο το γράμμα του νόμου περιορίζεται αναμφίβολα στη «σαρκική συνάφεια» που θα πρέπει να έλαβε χώρα «ανάμεσα στην τριακοσιοστή και στην εκατοστή ογδοηκοστή ημέρα πριν από τον τοκετό» (ΑΚ 1468). Και στις δύο, πάλι, ως ratio legis προβάλλει η ανίχνευση της καταγωγής του παιδιού από το πρόσωπο που προορίζεται να αναγνωριστεί δικαστικά (έμμεσα ή άμεσα), με γνώμονα τη διαπίστωση ότι ανάμεσα στη σαρκική συνάφεια που πραγματοποιείται στο διάστημα της ΑΚ 1468 και στον τοκετό, υφίσταται πρόσφορος αιτιώδης σύνδεσμος. Το θέμα είναι, όμως, ότι, εκ προοιμίου, τέτοιου είδους σύνδεσμος υφίσταται επίσης ανάμεσα στην τεχνητή γονιμοποίηση που πραγματοποιείται στο διάστημα της ΑΚ 1468 και στον τοκετό, με αποτέλεσμα η ratio legis να ευσταθεί οπωσδήποτε και εδώ. Πρόκειται δηλαδή για *κενό* στη ρύθμιση της άμεσης και της έμμεσης δικαστικής αναγνώρισης, που για να πληρωθεί χρειάζεται *αναλογική εφαρμογή των ΑΚ 1481⁸⁶ και 1469 εδ. α' αρ. 5 αντίστοιχα* (με απαραμείωτη σημασία όταν για ευθεία εφαρμογή αυτών δεν γίνεται λόγος, διότι δεν υπήρξε σαρκική συνάφεια του δότη με τη μητέρα κατά το κρίσιμο διάστημα της σύλληψης).

Η ανάπτυξη που προηγείται αποδίδει χωρίς την παραμικρή επιφύλαξη τη λύση που ίσχυε πριν από την εισαγωγή του ν. 3089. Ήδη, όμως, η λύση *αυτή οριοθετείται* υπό το πλέγμα διατάξεων του ν. 3089, που ενέχουν προσκόμματα τόσο στην προσβολή της πατρότητας από τον δότη όσο και στη δικαστική αναγνώριση της πατρότητας του δότη:

Ζήτημα θέτουν κατ' αρχάς οι ΑΚ 1471 § 2 περ. 2 και 1478 § 2, οι οποίες *αποκλείουν την προσβολή της πατρότητας (και) από τον δότη του σπέρματος*, η μεν μία από τη στιγμή που δόθηκε συγκατάθεση του συζύγου για την ετερόλογη

τεχνητή γονιμοποίηση, η δε άλλη από τη στιγμή που συντρέχουν οι προϋποθέσεις για την έμμεση εκούσια αναγνώριση. Τούτο σημαίνει ότι η προσβολή της πατρότητας παραμένει δυνατή στις λοιπές περιπτώσεις μόνο, όταν δηλαδή δεν δόθηκε αυτή η συγκατάθεση ή δεν συντρέχουν αυτές οι προϋποθέσεις (πρόκειται για άμεση εκούσια αναγνώριση), έτσι ώστε η σχέση συγγένειας να μην καλύπτεται υπό τη σκέπη της κοινωνικοσυναισθηματικής αρχής –της οποίας ακριβώς εκδηλώσεις αποτελούν οι ΑΚ 1471 § 2 περ. 2 και 1478 § 287– αλλά να περιέρχεται στη δικαιοδοσία της βιολογικής αλήθειας.

Προσοχή όμως απαιτεί εν συνεχεία η ΑΚ 1479 § 2, η οποία αποκλείει τη δικαστική αναγνώριση της πατρότητας του (τρίτου) δότη του σπέρματος. Η διάταξη –στο μέτρο ακριβώς που δεν διακρίνει– καταλαμβάνει και την έμμεση δικαστική αναγνώριση που μπορεί να επιτυγχάνεται από τον δότη με την προσβολή άλλης πατρότητας. Prima facie, τούτο σημαίνει ότι, και αν ακόμα τελεσφορήσει η προσβολή (ας τονιστεί πάλι –βλ. και αμέσως παραπάνω– ότι ο λόγος γίνεται πάντοτε για τις περιπτώσεις που δεν βρίσκουν εφαρμογή η ΑΚ 1471 § 2 περ. 2 ή η ΑΚ 1478 § 2, ανάλογα με το εάν πρόκειται για προσβολή πατρότητας «εντός» ή «εκτός γάμου») η αναγνώριση δεν θα επακολουθήσει. Σε εγγύτερη προσέγγιση, όμως, ορθότερο είναι να δεχθεί κανείς ότι, από τη στιγμή που ούτως ή άλλως κλείνει η προοπτική για την αναγνώριση, συμπαρασύρεται και η δυνατότητα για την προσβολή, ακριβώς διότι παύει τότε πλέον να τελεί υπό έλεγχο το έννομο συμφέρον του προσώπου που την επιδιώκει. Το έννομο συμφέρον αυτό εμφανίζεται συναρτημένο με την περαιτέρω πρόθεση του φερομένου ως γεννήτορα να αποκαταστήσει νομική σύνδεση με τον φερόμενο ως απόγονό του μέσα από αναγνώριση⁸⁸. Το εν λόγω στοιχείο καταφάσκει εύκολα όσο η αναγνώριση συνυφίνεται με την προσβολή (ΑΚ 1472 § 2), οπότε, εκ των πραγμάτων, η εμμονή στην προσβολή δεν μπορεί παρά να υποδηλώνει προσήλωση στην αναγνώριση. Ωστόσο, η ερμηνεία αυτή δεν προσφέρεται στο παράδειγμα του δότη του σπέρματος, σε βάρος του οποίου λειτουργεί μάλλον η αντίστοιχη ερμηνεία: με δεδομένο εδώ ότι η κατάργηση της ξένης πατρότητας δεν είναι ποτέ ικανή να οδηγήσει στη δημιουργία της δικής του πατρότητας δύναμη της ΑΚ 1472 § 2 (και τούτο εξ αιτίας της ΑΚ 1479 § 2), τι άλλο παριστά άραγε η κατάργηση της ξένης πατρότητας από έναν μη θεμιτό αυτοσκοπό; Με τη συγκεκριμένη διαπίστωση αναμετράται το δικαίωμα της ενεργητικής νομιμοποίησης στην προσβολή που υποχωρεί (με τελολογική συστολή της ΑΚ 1469 εδ. α' αρ. 5) – εκτός και αν χωρεί επανασύνδεση με την αναγνώριση ύστερα από πρωτοβουλία του ίδιου του ενδιαφερομένου, ο οποίος δεν εμποδίζεται να πραγματοποιήσει δήλωση εκούσιας αναγνώρισης και να την εξαρτήσει από την αναβλητική αίτηση της προσβολής, αποδεικνύοντας πάραυτα το σχετικό έννομο συμφέρον του⁸⁹. Ακόμα και έτσι, εντούτοις, ο αποκλεισμός της (έμμεσης) δικαστικής αναγνώρισης του δότη παραμένει, ενώ μάλιστα δεν μοιάζει να κάμπτεται από εξαιρέσεις όπως ο αποκλεισμός της προσβολής από τον δότη σύμφωνα με τα παραπάνω. Μήπως λοιπόν το όλο θέμα δεν είναι πλέον επίκαιρο μετά τον ν. 3089;

Ο κομβικός προβληματισμός, νομίζω, έγκειται στο εάν η νομοθετική αξιολόγηση που διατρέχει την ΑΚ 1479 § 2 ευσταθεί πράγματι στο σύνολο των περιπτώσεων αυτών όπου ύστερα από προσβολή της πατρότητας σύμφωνα με το άρθρο 1469 εδ. α' αρ. 5 ΑΚ (εξυπακούεται: στην έκταση που δεν είναι απαγορευμένη - βλ. παραπάνω) επίκειται έμμεση δικαστική αναγνώριση της πατρότητας σύμφωνα με το άρθρο 1472 § 2 ΑΚ. Σαφέστατα, η ΑΚ 1479 § 2 κατανοείται και αυτή στη βάση της αρχής της κοινωνικοσυναισθηματικής συγγένειας⁹⁰: καθώς η ίδια η Εισηγητική Έκθεση του ν. 3089 πληροφορεί⁹¹, γίνεται σεβαστή εδώ η αρχική τουλάχιστον βούληση των εμπλεκόμενων προσώπων για μη συμμετοχή του δότη στο γονικό σχέδιο. Τίνος όμως συγκεκριμένα η αρνητική βούληση θα παραβιαζόταν, εφόσον αφηρόταν να λειτουργήσει ο συνδυασμός των άρθρων 1469 εδ. α' αρ. 5 ΑΚ και 1472 § 2 ΑΚ (προσβολή από τον δότη που ισοδυναμεί με έμμεση δικαστική αναγνώριση του δότη); Με δεδομένο ότι δεν μπορεί να πρόκειται για την αρχική αρνητική βούληση του ίδιου του δότη [που θα είχε μεταστραφεί, και τούτο εφόσον δεν συνάγεται κάτι διαφορετικό από την (νεώτερη) απόφαση για την προσβολή όταν είναι προδιαγεγραμμένο ότι αυτή (η προσβολή) οδηγεί στην έμμεση δικαστική αναγνώριση - βλ. ως προς αυτό και π.π.], η μόνη αρχική αρνητική βούληση που καλεί σε εγρήγορση είναι της μητέρας. Στο σημείο αυτό, ωστόσο, δύο είναι τα πιθανά ενδεχόμενα, να διαπιστώνεται ακόμα ή να μην διαπιστώνεται πλέον η επίμαχη βούληση, το τελευταίο διότι έχει απλώς εκλείψει (μητέρα νεκρή, άφαντη ή δικαιοπρακτικά ανίκανη) ή διότι έχει και αυτή μεταστραφεί (μητέρα ευμενώς διακείμενη στη θεμελίωση της πατρότητας του δότη). Σε όλα τα υπό συζήτηση ενδεχόμενα, βέβαια, η ΑΚ 1479 § 2 αξιώνει εφαρμογή, από την άποψη ότι παντού το πραγματικό της πληρούται (παντού επιχειρείται από τον δότη του σπέρματος «δικαστική αναγνώριση» της πατρότητάς του, έστω έμμεση). Από την άλλη πλευρά, η ουσία είναι ότι η αντίπαλη βούληση που υποτίθεται ότι περιφρουρεί η ΑΚ 1479 § 2, άλλοτε είναι και άλλοτε δεν είναι υπαρκτή: υπό τη δεύτερη συγκυρία, ήδη, στο χέρι του δότη εκείνου που δεν επιβαρύνεται με την προσβολή της πατρότητας του παιδιού (που στερείται πατρότητας είτε ευθύς από την αρχή είτε ύστερα από προσβολή της εκ μέρους άλλου φορέα ενεργητικής νομιμοποίησης), παραμένει η εκούσια αναγνώριση (βλ. π.π. Β.1.β.)! Υπό τις αντίστοιχες συνθήκες, προφανώς, η αντίδραση έναντι της πατρότητας που απασχολεί (της πατρότητας του δότη που επιβαρύνεται με την προσβολή της πατρότητας του παιδιού), απαγορεύεται μεν από το γράμμα αλλά δεν επιδοκιμάζεται από τον σκοπό της ΑΚ 1479 § 2. Η διάσταση αυτή προδίδει συγκεκριμένο κενό, στέλεια που διορθώνεται με προσθήκη του κανόνα εξαίρεσης που απουσιάζει και με συστολή εν ταυτώ του πεδίου της ΑΚ 1479 § 2.

β. Άμεση δικαστική αναγνώριση

Στο άρθρο 1479 ΑΚ προστίθεται πλέον δεύτερη παράγραφος σύμφωνα με την οποία η δικαστική αναγνώριση της πατρότητας αποκλείεται, εάν έχει διενεργηθεί τεχνητή γονιμοποίηση με γεννητικό υλικό τρίτου δότη του οποίου η ταυτότητα υπήρξε από την αρχή ή έγινε εκ των υστέρων γνωστή, προφανώς κατά παράβαση της ρύθμισης που κατοχυρώνει την ανωνυμία του (ΑΚ 1460 § 1)⁹². Η νομική σύνδεση του παιδιού και του τρίτου δότη επιτρέπεται λοιπόν να θεμελιωθεί μόνο μέσα από εκούσια αναγνώριση (βλ. παραπάνω Β.1.β. - βλ. όμως και Β.2.α.: έμμεση δικαστική αναγνώριση του τρίτου δότη), όχι όμως και μέσα από αναγνώριση κατ' ΑΚ 1479 § 1, ούτε με πρωτοβουλία από την

πλευρά της μητέρας ή του παιδιού (εδ. α' και β'), ούτε με πρωτοβουλία από την πλευρά του τρίτου δότη ή των γονέων του (εδ. γ').

Υπό το παλαιό δίκαιο η λύση που καθιερώνεται τώρα –ήτοι η γενική άρνηση του δικαιώματος αγωγής για δικαστική αναγνώριση της πατρότητας του τρίτου δότη– προτεινόταν ήδη ερμηνευτικά⁹³, με τη σκέψη ότι ο τρίτος εδώ δεν θα έπρεπε να αντιμετωπίζεται ως κάτι περισσότερο από απλός «δωρητής ζωοφόρου κυττάρου» (*Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη*) ή «χορηγός (προμηθευτής) ανθρώπινου οργάνου κατάλληλου για τη γονιμοποίηση» (*Δεληγιάννης*), από τη στιγμή που παρεμβλήθηκε μόνο και μόνο για να διευκολύνει αυτούς/αυτήν που έχουν/έχει την επιθυμία απόκτησης παιδιού χωρίς ο ίδιος να έχει την ίδια επιθυμία. Ο δότης παρέμενε βέβαια ο βιολογικός πατέρας του παιδιού, σε ένα σύστημα όμως στο οποίο το κριτήριο για τη θεμελίωση της συγγένειας δεν έκλινε πάντοτε προς τους δεσμούς αίματος αλλά ενίοτε και προς τους καθαρά κοινωνικούς και συναισθηματικούς δεσμούς, κάτι που άλλωστε υπαγορευόταν και από τη σκοπιά του συμφέροντος του παιδιού. Η θέση πάντως περί «κοινωνικοσυναισθηματικής συγγένειας» δεν φαινόταν σε όλους πειστική, καθώς εκφραζόταν αμφιβολία⁹⁴ εάν μπορούσε να λειτουργήσει *de lege lata* ώστε να παρακάμψει αναγκαστικού δικαίου διατάξεις για την ίδρυση της συγγένειας. Υπό το πρίσμα αυτό γινόταν δεκτό ότι ο όποιος φραγμός στη δικαστική αναγνώριση δεν προέκυπε μέσα από την άρνηση της υπόστασης του αγωγικού δικαιώματος αλλά από τον έλεγχο της άσκησής του με τη ρήτρα της ΑΚ 281⁹⁵. Με την εξής σημαντική διαφορά, όμως, ότι η δίοδος προς τη δικαστική αναγνώριση έτσι δεν έκλινε με ασφάλεια, διότι δεν εξυπακούετο ο χαρακτηρισμός ως καταχρηστικής της άσκησης του αγωγικού δικαιώματος από τον κάθε φορέα του και σε κάθε περίπτωση. Σύμφωνα με τα όσα υποστηρίζονταν, απόκρουση με τη μομφή αυτή επιδεχόταν, ίσως, η αγωγή της μητέρας που είχε συμφωνήσει με τον δότη να τον χρησιμοποιήσει και να μην αναλάβει αυτός καμία νομική υποχρέωση⁹⁶, όχι όμως και η αγωγή του αμέτοχου στη συμφωνία παιδιού⁹⁷ αλλά ούτε η αγωγή του –κατά τα άλλα συμμετόχου στη συμφωνία– δότη⁹⁸ ή των γονέων του δότη⁹⁹. Για όλους αυτούς η δικαστική αναγνώριση παρέμενε δυνατή και το πολύ-πολύ να καθίστατο δυσχερής, εφόσον και πάλι συμεριζόταν κανείς την εκδοχή ότι το τεκμήριο της ΑΚ 1481 εδώ δεν ισχύει και ότι η απόδειξη της πατρότητας απαιτείται να είναι ευθεία¹⁰⁰. Παρά ταύτα η απορριπτέα *de lege lata* άποψη περί «κοινωνικοσυναισθηματικής συγγένειας» παρουσιαζόταν «αξιοπρόσεκτη *de lege ferenda*»¹⁰¹, με μία επιφύλαξη, ωστόσο, ότι ένα πολύ σοβαρό μειονέκτημα μίας προσεχούς μεταρρύθμισης στο σημείο αυτό θα ήταν η θυσία του *περιουσιακού* συμφέροντος του παιδιού να αποκτήσει πατέρα κατά νόμο και τα απέναντι σε αυτόν προβλεπόμενα δικαιώματα (διατροφής, κληρονομικό)¹⁰². Εν πάση περιπτώσει, ο ν. 3089 υιοθετεί την κατασκευή της «κοινωνικοσυναισθηματικής συγγένειας» – ακριβώς αυτής εκδήλωση αποτελεί η ΑΚ 1479 § 2¹⁰³– και αντιπαρέρχεται την επιφύλαξη που είχε διατυπωθεί, κινούμενος με γνώμονα την αντίληψη ότι η αναζήτηση της πατρότητας του τρίτου δότη είναι σε τελική ανάλυση αποδοκιμαστέα, και *ούτε* για οικονομική αλλά *ούτε* για κοινωνική αποκατάσταση του παιδιού ενδείκνυται¹⁰⁴.

1. Βλ. άρθρο 9 § 1 ν. 3089/2002 (ΦΕΚ Α' 327/23.12.2002), δημοσιευμένου στα [ΧρΙΔ Γ/2003, 186](#).

2. Βλ. π.χ. *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Οικογενειακό δίκαιο ΙΙ², σ. 11.

3. Βλ. *Καράκωστα*, Τα νομικά προβλήματα της τεχνητής γονιμοποίησης και οι λύσεις του Ν 3089/2002, ΔΕΕ 2/2003, 134.

4. Την έννοια του αδιαιρέτου της συγγένειας από γάμο εξεργάζεται η γαλλική θεωρία (*indivisibilité de la filiation légitime*): βλ. *Weill/Terré*, Droit civil. Les personnes. La famille. Les incapacités⁵, αρ. 499, σ. 495-496· *Hauser/Huet-Weiller*, Traité de droit civil. La famille. Fondation et vie de la famille², αρ. 541, σ. 305-306· επίσης *Cornu*, Droit civil II. La famille, αρ. 213, σ. 324. Στο σχήμα αυτό κυρίαρχη αναδεικνύεται η συγγένεια με την πλευρά της μητέρας, ενώ υποτελής αναδεικνύεται η συγγένεια με την πλευρά του πατέρα. Θετική έκφανση του συσχετισμού αυτού αποτελεί το γεγονός ότι η ίδρυση της μητρότητας συνεπάγεται και ίδρυση της πατρότητας [βλ. *Weill/Terré*, ό.π., σ. 496· *Hauser/Huet-Weiller*, ό.π., σ. 306: η ίδρυση της μητρότητας συυσιστά και ίδρυση «ολόκληρης της συγγένειας» («*de la filiation toute entière*»)] βλ. και με γλαφυρό τρόπο *Cornu*, ό.π.: «η μητρότητα είναι εκείνη που ενέχει την πατρότητα» («*c' est la maternité qui porte, en elle, la paternité*») και αμέσως πιο κάτω: «η πατρότητα διέρχεται από τη μητρότητα» («*la paternité passe par la maternité*»). Αρνητική έκφανση του συσχετισμού αυτού αποτελεί το γεγονός ότι η προσβολή της μητρότητας συνεπάγεται και προσβολή της πατρότητας. Το τελευταίο φαινόμενο (ήτοι: η *έμμεση προσβολή της πατρότητας*) απαντάται για πρώτη φορά και στο ελληνικό δίκαιο με τη δυνατότητα που προβλέπει η ΑΚ 1464 §§ 2, 3.

5. Σύμφωνα με τα νεώτερα επιστημονικά δεδομένα, η κυοφορία μπορεί να φθάσει μέχρι και τις 350 ημέρες (βλ. *Σταμπέλου*, Τα τεκμήρια της πατρότητας από γάμο κατά τον ΑΚ, σ. 70 και τις εκεί παραπομπές).

6. Για τις διαφορές που διατηρούνται ως προς το επώνυμο και την άσκηση της γονικής μέριμνας βλ. π.χ. *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Οικογενειακό δίκαιο ΙΙ², σ. 111 (γενικά), 174 (επώνυμο), 185 επ. (άσκηση γονικής μέριμνας). Αυτονόητο είναι ότι θέμα άσκησης της γονικής μέριμνας δεν τίθεται εάν ο πρώην σύζυγος είναι *νεκρός* (ΑΚ 1538).

7. Βλ. *Δεληγιάννη*, Τέκνα γεννημένα χωρίς γάμο: Οι βασικές αρχές της νέας ρύθμισης της νομικής θέσης των «εξωγάμων», ΔκΠ 4/1983, 46-47· *τον ίδιο*, Ίδρυση και αμφισβήτηση της συγγένειας κατά το ελληνικό δίκαιο, ΕλλΔνη 33, 7· *Δεληγιάννη/Κούσουλα*, Οικογενειακό δίκαιο, σ. 12-13· *Κουτσουράδη*, Προβλήματα απ' τη θεμελίωση της συγγένειας εξ αίματος τέκνων γεννημένων σε γάμο, ΕλλΔνη 29, 1332 {«*σύλληψη* [...] (εννοείται απ' τον πρώην σύζυγο)»}.

8. Βλ. κυρίως *Σταμπέλου*, ό.π., σ. 66 επ.· ακόμα *Σπυριδάκη*, Οικογενειακό δίκαιο, σ. 214· *Παπαδημητρίου*, Οικογενειακό δίκαιο, σ. 490 επ. Στην ίδια κατεύθυνση και η Εισηγ. Έκθ. του ν. 1329/1983, αρ. 70 (την οποία επικαλείται και η *Σταμπέλου*, ό.π., σ. 69).

9. Βλ. *Δεληγιάννη*, Τέκνα..., ό.π., 47 και 45-46· *τον ίδιο*, Ίδρυση και αμφισβήτηση..., ό.π., 7 στην υποσ. 32· *Σταμπέλου*, ό.π., σ. (72-)73 και 76.

10. *Δεληγιάννης*, Ίδρυση και αμφισβήτηση..., ό.π., 7 στην υποσ. 32.

11. Ζήτημα αντισυνταγματικότητας προβάλλει η *Σταμπέλου*, ό.π., σ. 77, επισείοντας πέρα από το άρθρο 4 § 1 Σ (ισότητα των πολιτών απέναντι στον νόμο) και το άρθρο 21 Σ (προστασία της παιδικής ηλικίας και της οικογένειας).

12. Το τεκμήριο της πατρότητας λειτουργεί, εφόσον αποδειχθεί η συνεύρεση της μητέρας με τον πρώην σύζυγο στο «κρίσιμο διάστημα της σύλληψης». Το θέμα είναι όμως ότι το διάστημα αυτό οριοθετείται δυνάμει της ΑΚ 1468 ανάμεσα στις εκατόν ογδόντα και τις τριακόσιες ημέρες από τον τοκετό, ενώ στην περίπτωση για την οποία γίνεται λόγος (της παράτασης της κυοφορίας) η συνεύρεση αυτή έλαβε χώρα *μετά* τις τριακόσιες ημέρες. Σαφές είναι ότι η εφαρμογή ή όχι της ΑΚ 1481 συναρτάται με την αποδοχή ή όχι της δυνατότητας να αποδειχθεί ότι το «κρίσιμο διάστημα της σύλληψης» *υπερέβη* τις τριακόσιες ημέρες. Υπέρ της δυνατότητας παράκαμψης του κανόνα ΑΚ 1468 τάσσονται οι: *Σταμπέλου*, ό.π., σ. 64-65, 78 επ., 91-92, 93 επ., 105-106· *Παπαζήση*, σε ΑΚ Γεωργιάδη/Σταθόπουλου, άρθρ. 1468 αρ. 1, 4· *Παπαχρίστου*, Εγχειρίδιο οικογενειακού δικαίου², σ. 203· *Δεληγιάννης*, Ίδρυση και αμφισβήτηση..., ό.π., 9. Η ίδια θέση όμως συνάγεται και από την παραδοχή της αναλογικής εφαρμογής του τεκμηρίου της ΑΚ 1481 στην αναγνωριστική δίκη της ΑΚ 1465 § 3 εδ. α': έτσι για την αντίστοιχη ΑΚ 1465 § 2 π.δ. οι: *Δεληγιάννης/Κούσουλας*, Οικογενειακό δίκαιο, σ. 14· *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, ό.π., σ. 14 στην υποσ. 14· *Παπαζήση*, ό.π., άρθρ. 1465 αρ. 22· *Δασκαρόλης*, Παραδόσεις Οικογενειακού Δικαίου ΙΙ, σ. 25. Βλ. όμως *contra*, ότι το κρίσιμο διάστημα της σύλληψης δεν μπορεί να διευρύνεται ή να στενεύει και ότι από αυτό δεσμεύεται ο δικαστής, την *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, ό.π., σ. 95 στην υποσ. 79, όπου υποστηρίζει ότι ο ενάγων περιορίζεται στις περιπτώσεις κυοφορίας μακρότερης των 300 ή βραχύτερης των 180 ημερών στην ευθεία απόδειξη της πατρότητας –και επομένως στις περιπτώσεις ετερόλογης γονιμοποίησης αποκλείεται η θεμελίωση της πατρότητας (η τοποθέτηση αυτή πάντως αντιφάσκει με την άμεσως παραπάνω τοποθέτηση της συγγραφέως για τη δυνατότητα αναλογικής εφαρμογής της ΑΚ 1481 στην αναγνωριστική δίκη που αφορά σε περιπτώσεις κυοφορίας μακρότερης των 300 ημερών).

13. Έτσι *Δεληγιάννης/Κούσουλας*, ό.π., σ. 13· *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, ό.π., σ. 14· *Κουτσουράδης*, ό.π., 1332· *Παπαζήση*, ό.π., άρθρ. 1465 αρ. 20· *Δασκαρόλης*, ό.π., σ. 25· βλ. και Berner Kommentar⁴/*Hegnauer*, art. 255, αρ. 34 και (ιδίως) 72.

14. Βλ. κυρίως *Καλαβρό*, Τα υποκειμενικά όρια των ενεργειών των διαπλαστικών αποφάσεων, Δ 14, 360 επ.· επίσης *Κεραμέα*, Αστικό δικονομικό δίκαιο. Γενικό μέρος, αρ. 115 IV, σ. 298· *Μπέη*, Η έννοια, λειτουργία και φύσις της δικαστικής απόφασης, σ. 127 επ.· *Κονδύλη*, Το δεδικασμένο κατά τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, § 14 VII, σ. 173 επ.· *Κουσουλάη*, Η κύρια παρέμβαση στην πολιτική δίκη, σ. 133 επ.· *Πανταζόπουλο*, Η τριτανakoπή κατά τον Κώδικα Πολιτικής Δικονομίας, σ. 34 επ.· πρόσθ. *Blomeyer*, Zivilprozessrecht. Erkenntnisverfahren, § 86 III, σ. 428· *Stein/Jonas/Leipold*, Kommentar zur Zivilprozessordnung²¹, § 322 αρ. 16, 17.

15. Βλ. συναφώς *Δεληγιάννη/Κούσουλα*, ό.π., σ. 12 και *Βαθρακοκόιλη*, Το νέο οικογενειακό δίκαιο. Κατ' άρθρο ερμηνεία, άρθρο 1465 αρ. 8, σ. 586, ως προς την άμεση εκούσια αναγνώριση η οποία καθίσταται «ανίσχυρη».

16. *Παπαχρίστου*, Τεχνητή σπερματέγχυση post mortem, σε Αφιέρωμα στον Ν. Παπαντωνίου, σ. 650· ο *ίδιος*, Εγχειρίδιο οικογενειακού δικαίου², σ. 209· *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Υποβοηθούμενη αναπαραγωγή με ξένο γεννητικό υλικό, ΧρΪΔ Α/2001, 774. Βλ. και Münchener Kommentar⁴/*Seidel*, § 1593, αρ. 14.

17. Βλ. *Παπαχρίστου*, Εγχειρίδιο οικογενειακού δικαίου², σ. 209, όπου γίνεται αναφορά στο ενδεχόμενο η επέμβαση να πραγματοποιείται *άμεσα*. Βλ. *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Υποβοηθούμενη αναπαραγωγή με ξένο γεννητικό υλικό, ό.π., 774 και *την ίδια*, Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο, σ. 79 στην υποσ. 15, όπου γίνεται αναφορά στο ενδεχόμενο η κυοφορία να ολοκληρώνεται *πρόωρα*.

18. Βλ. *Δεληγιάννη*, Τέκνα..., ό.π., 46-47· *Δεληγιάννη/Κούσουλα*, ό.π., σ. 12-13· *Γαζή*, Προβλήματα από το νέο οικογενειακό δίκαιο, ΝοΒ 31, 1299· *Κουμάντο*, Οικογενειακό δίκαιο ΙΙ, σ. 28-29· *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Οικογενειακό δίκαιο ΙΙ², σ. 15· *Παπαχρίστου*, ό.π., σ. 195.

19. Έτσι οι: *Παπαχρίστου*, Τεχνητή σπερματέγχυση post mortem, ό.π., σ. 650· *Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη*, Νομικά προβλήματα από την τεχνητή γονιμοποίηση (προβλήματα αστικού δικαίου), ΝοΒ 34, 14· *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Υποβοηθούμενη αναπαραγωγή με κρυσσυντηρημένο γεννητικό υλικό, ό.π., 774· *η ίδια*, Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο, σ. 79-80· *η ίδια*, Οικογενειακό δίκαιο ΙΙ², σ. 15· *η ίδια*, Σπέρμα, ωάριο και γονιμοποιημένο ωάριο που βρίσκονται έξω από το ανθρώπινο σώμα – Η νομική τους φύση και μεταχείριση κατά το

αστικό δίκαιο (Προβλήματα της εξωσωματικής γονιμοποίησης), Αρμ 53, 478 στην υποσ. 77· *Δασκαρόλης*, ό.π., σ. 25 – Αντίθετος πάντως ο *Δεληγιάννης*, *Ίδρυση και αμφισβήτηση...*, ό.π., 10.

20. Έτσι ο *Κουτσοράδης*, ό.π., 1332.

21. *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Υποβοηθούμενη αναπαραγωγή με κρυσσυντηρημένο γεννητικό υλικό, ό.π., 774.

22. *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο, σ. 81

23. ΑΚ 1465 § 2: «Τέκνο γεννημένο σε γάμο θεωρείται και το τέκνο που γεννήθηκε ύστερα από μεταθανάτια τεχνητή γονιμοποίηση...»· ΑΚ 1465 § 3 εδ. β': «Το ίδιο ισχύει και όταν η τεχνητή γονιμοποίηση έγινε μετά το θάνατο του συζύγου...».

24. *Εισηγ. Έκθ. Ν. 3089/2002, ΧρΙΔ Β/2002, 765, 766*· *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Τεχνητή γονιμοποίηση και αστικό δίκαιο: το σχέδιο νόμου για την «ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή», Αρμ 10/2002, 1423· *η ίδια*, Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο, σ. 26-27· *Παπαχρίστου*, Η τεχνητή αναπαραγωγή..., σ. 58

25. Έτσι και ο *Παπαχρίστου*, ό.π., σ. 58. Για την ορολογική ισοδυναμία αυτή της «τεχνητής γονιμοποίησης» και της «υποβοήθησης στην ανθρώπινη αναπαραγωγή» γενικά βλ. *Εισηγ. Έκθ.*, 764. Βλ. ακόμα *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Υποβοηθούμενη αναπαραγωγή με κρυσσυντηρημένο γεννητικό υλικό, ό.π., 769 (ιδίως στην υποσ. 2)· *την ίδια*, Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο, σ. 1 στην υποσ. 1· *Παπαχρίστου*, ό.π., σ. 24

26. *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Τεχνητή γονιμοποίηση..., ό.π., 1423· *την ίδια*, Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο, σ. 31 υποσ. 44· επίσης *Εισηγ. Έκθ.*, 765 (γεννητικό υλικό του συζύγου ή του μόνιμου συντρόφου) και 766 (σπέρμα του συζύγου). Βλ. όμως *Σπυριδάκη*, Η νέα ρύθμιση της τεχνητής γονιμοποίησης και της συγγένειας, σ. 26 και *Παπαχρίστου*, ό.π., σ. 56, 59, 80, 83, οι οποίοι υποστηρίζουν τη δυνατότητα η γονιμοποίηση να είναι *ετερόλογη*.

27. Βλ. και *Παπαχρίστου*, ό.π., σ. 64 αναφορικά με την υπόθεση β₂.

28. Πρβλ. και *Παπαχρίστου*, ό.π., σ. 81

29. Βλ. *Εισηγ. Έκθ.*, ό.π., 766· βλ. και *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Τεχνητή γονιμοποίηση..., ό.π., 1424 στην υποσ. 33.

30. Βλ. Κεραμέα/Κονδύλη/Νίκα (-*Αρβανιτάκη*), Ερμηνεία ΚΠολΔ ΙΙ, άρθρ. 763 αρ. 1.

31. Βλ. σχετικά *Φουντεδάκη*, Υιοθεσία, σ. 59. Στο παλαιότερο (προ ν. 2447/1996) δίκαιο της υιοθεσίας όπου δεν προβλεπόταν ειδική ρύθμιση ίσχυε η γενική ρύθμιση ΚΠολΔ 763 § 1 (βλ. *την ίδια*, Η ελαττωματική υιοθεσία, σ. 153-154 με αναφορά στους συγγραφείς που απαιτούσαν τελεσίδικη απόφαση, χωρίς όμως έρεισμα de lege lata).

32. Για το ότι και η διαπλαστική ενέργεια υπόκειται στο ανασταλτικό αποτέλεσμα βλ. Κεραμέα/Κονδύλη/Νίκα (-*Αρβανιτάκη*), ό.π., άρθρ. 763 αρ. 5.

33. Υπέρ της ύπαρξης δικαστικής άδειας οι: *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο, σ. 38 και 81-82· *Σπυριδάκης*, ό.π., σ. 49· σύμφωνη και η *Φουντεδάκη*, Αστική ιατρική ευθύνη, σ. 317-318. Κατά της ύπαρξης δικαστικής άδειας ο *Παπαχρίστου*, ό.π., σ. 81 και 91-92 (για την περίπτωση που η τεχνητή γονιμοποίηση έγινε μετά την πάροδο της διετίας, το ίδιο όμως ισχύει και στην περίπτωση που η τεχνητή γονιμοποίηση έγινε πριν από την πάροδο του εξαμήνου).

34. Όπως φαίνεται να υπονοείται από τους συγγραφείς που τάσσονται με την πρώτη άποψη.

35. Βλ. και *Εισηγ. Έκθ.*, ό.π., 766· *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, ό.π., σ. 80.

36. Η επιφύλαξη αυτή λειτουργεί εδώ μόνο ως προς το επώνυμο βλ. και πιο πάνω στην υποσ. 6.

37. Βλ. *Εισηγ. Έκθ.*, ό.π., 766· *Σπυριδάκη*, ό.π., σ. 49· *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, ό.π., σ. 80-81.

38. Βλ. και *Εισηγ. Έκθ.*, ό.π., 767.

39. Βλ. *Meulders-Klein*, Les droits de l' enfant face au droit à l' enfant et les procréations médicalement assistées, στον τόμο (της ίδιας), *La personne, la famille et le droit 1968-1998. Trois décennies de mutations en occident*, σ. 296 (όταν η γυναίκα αρνείται) και σ. 297 (όταν ο άνδρας αρνείται).

40. Σύμφωνα με τη μάλλον ορθότερη γνώμη: *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Οικογενειακό δίκαιο ΙΙ², σ. 74, 79, όπου και παραπομπές στην αντίθετη γνώμη.

41. *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Ο νέος νόμος για την ιατρικά υποβοηθούμενη αναπαραγωγή, *Συνήγορος* 34, 442.

42. Βλ. Εισηγ. Έκθ., ό.π., 764· *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο, σ. 17· *Παπαχρίστου*, ό.π., σ. 40· *Παπαδοπούλου-Κλαμαρή*, Εκούσια αναγνώριση εκτός γάμου τέκνου στην υποβοηθούμενη αναπαραγωγή κατά τον ν. 3089/2002, *ΚριτΕ* 2/2002, 161.

43. *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Οικογενειακό Δίκαιο ΙΙ², σ. 58 (για τη δήλωση εκούσιας αναγνώρισης, που ισχύει όμως και για τη δήλωση συναίνεσης στην εκούσια αναγνώριση).

44. Βλ. τις υποσ. 45-47.

45. Για τον δικαιοπρακτικό χαρακτήρα της δήλωσης εκούσιας αναγνώρισης βλ. π.χ. *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, ό.π., σ. 58-59 και 62-63.

46. Για τον δικαιοπρακτικό χαρακτήρα της δήλωσης συναίνεσης γενικότερα (άρα και της δήλωσης συναίνεσης στην εκούσια αναγνώριση) βλ. *Δωρή*, σε ΑΚ Γεωργιάδη/Σταθόπουλου, άρθρ. 236 αρ. 11.

47. Η δικαιοπρακτική φύση των δηλώσεων συναίνεσης στην τεχνητή γονιμοποίηση υποστηρίζεται μάλλον ομόφωνα [βλ. *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο, σ. 18· *Σπυριδάκη*, ό.π., σ. 18 (πρβλ. ωστόσο στην ίδια σ. και στη σ. 19 όπου δεν αποκλείει να πρόκειται για δηλώσεις φυσικής βούλησης)· βλ. επίσης *Παπαχρίστου*, ό.π., σ. 40, όπου απαιτεί δικαιοπρακτική ικανότητα των υποκειμένων των δηλώσεων συναίνεσης στην τεχνητή γονιμοποίηση]. Εντούτοις, το έννομο αποτέλεσμα κανείς –αλλά και θα όφειλε με βάση την συζητούμενη θέση– να δεχθεί ότι οι δηλώσεις συναίνεσης της ΑΚ 1456 § 1 εδ. β' ανήκουν στο πραγματικό του άρθρου 1475 § 1 ΑΚ, με την έννοια ότι συνιστούν δηλώσεις εκούσιας αναγνώρισης και συναίνεσης στην εκούσια αναγνώριση, με *τίμημα όμως τότε την ίδια τη θέση στο σύστημα του άρθρου 1475 § 2 ΑΚ*, στο πραγματικό του οποίου ανήκουν επίσης οι πρώτες προκειμένου να προκύψουν οι δεύτερες κατά πλάσμα (βλ. πιο κάτω στο κυρίως κείμενο). Σαφές θα πρέπει να είναι ότι το έννομο αποτέλεσμα που επιδιώκουν οι δηλώσεις συναίνεσης της ΑΚ 1456 § 1 εδ. β' περιχαρακώνεται σε *κάτι διαφορετικό, και αυτό είναι η δημιουργία του νόμιμου όρου για την τεχνητή γονιμοποίηση*. Στο φως της ανάλυσης αυτής εξηγείται εξάλλου γιατί υπό το παλαιό δίκαιο οι αντίστοιχες δηλώσεις συγκατάθεσης στην τεχνητή γονιμοποίηση (βλ. ΑΚ 1471 § 2 περ. 2) *δεν μπορούσαν να είναι δικαιοπρακτικές*. Υπό το παλαιό δίκαιο η τεχνητή γονιμοποίηση δεν ήταν θεσμοθετημένη ώστε να τίθεται ζήτημα επιτρεπτού της, και άρα στο έννομο αποτέλεσμα αυτό (τη δημιουργία όρου του επιτρεπτού) να κατευθύνεται η ιδιωτική βούληση, ενώ από κει και πέρα το αποτέλεσμα στο οποίο θα μπορούσε να κατευθύνεται η βούληση αυτή, ήταν είτε η ίδια η τεχνητή γονιμοποίηση, που συνιστά όμως πραγματικό αποτέλεσμα (βλ. και *Παπαδοπούλου-Κλαμαρή*, Η συγκατάθεση του τεκμαίρομένου πατέρα στην τεχνητή γονιμοποίηση, στον τόμο *Ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή και αστικό δίκαιο*, σ. 69), οπότε και η αντίστοιχη βούληση που κατευθύνεται σε αυτό είναι φυσική, είτε ο αποκλεισμός της ενεργητικής νομιμοποίησης στη δίκη προσβολής της πατρότητας, που συνιστά οπωσδήποτε έννομο αποτέλεσμα, το οποίο όμως επέρχεται ανεξάρτητα από το εάν το θέλησε ο δηλών (βλ. και *Παπαδοπούλου-Κλαμαρή*, ό.π., ταλαντευόμενη για το «αν η συγκατάθεση είναι οιοσεί δικαιοπραξία», τελικά όμως ισχυριζόμενη ότι «είναι δικαιοπραξία» ό.π., σ. 69-70, επαναλαμβάνοντας απλώς τον ορισμό που δίδει για τη δικαιοπραξία ο *Μπαλής*, χωρίς να προσδιορίζει πώς ο ορισμός αυτός επαληθεύεται στη συγκεκριμένη περίπτωση).

48. Βλ. και Εισηγ. Έκθ., ό.π., 767.

49. Βλ. για τον χαρακτήρα αυτόν και *Cornu*, *Droit civil II. La famille*⁶, αρ. 305 στην υποσ. 40, σ. 428· επίσης *Παπαδοπούλου-Κλαμαρή*, Εκούσια αναγνώριση..., ό.π., 157, 158, 162, 163.

50. Βλ. π.χ. (ειδικά για τη δήλωση εκούσιας αναγνώρισης – το ίδιο όμως ισχύει και για τη δήλωση συναίνεσης στην εκούσια αναγνώριση) *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Οικογενειακό δίκαιο ΙΙ², σ. 58-59, όπου και περαιτέρω παραπομπές στη θεωρία.

51. Βλ. όμως Παπαδοπούλου-Κλαμαρή, ό.π., 159-160 (πρβλ. και 153), κατά την οποία οι δηλώσεις συναίνεσης στην τεχνητή γονιμοποίηση «είναι πιθανό» να συνοδεύονται από δηλώσεις εκούσιας αναγνώρισης και συναίνεσης στην εκούσια αναγνώριση, (μόνο) στην περίπτωση που οι τελευταίες είναι «ρητές».

52. Βλ. στην ίδια κατεύθυνση και Παπαδοπούλου-Κλαμαρή, ό.π., σ. 160, κατά την οποία εάν συμβεί να γίνουν μαζί με τις δηλώσεις συναίνεσης στην τεχνητή γονιμοποίηση και δηλώσεις εκούσιας αναγνώρισης και συναίνεσης στην εκούσια αναγνώριση (βλ. παραπάνω στην υποσ. 51), «το δεύτερο σκέλος είναι νομικά αδιάφορο και περιττό» καθώς «το αποτέλεσμα (θεμελίωση της πατρότητας με τη γέννηση) επέρχεται συνεπεία του πλάσματος του 1475 § 2».

53. Γι' αυτό βλ. επίσης Εισηγ. Έκθ., ό.π., 764, 767· ακόμα Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Τεχνητή γονιμοποίηση..., ό.π., 1422· την ίδια, Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο, σ. 17, 88.

54. Ό.π., 767· βλ. και Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Τεχνητή γονιμοποίηση..., 1422· την ίδια, Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο, σ. 87, 88.

55. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο, σ. 88.

56. Βλ. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Τεχνητή γονιμοποίηση..., ό.π., 1422· την ίδια, Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο, σ. 87.

57. Βλ. στην κατεύθυνση αυτή ήδη Νεζερίτη, ΧρΙΔ Γ/2003, 186 στην υποσ. 3.

58. Βλ. όμως και Σπυριδάκη, ό.π., σ. 19, όπου γίνεται δεκτό ότι «η συναίνεση μπορεί να αναπληρωθεί με έγκριση».

59. Εισηγ. Έκθ., ό.π., 767· Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Τεχνητή γονιμοποίηση..., ό.π., 1424· την ίδια, Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο, σ. 92.

60. Βλ. Παπαχρίστου, Τεχνητή σπερματέγχυση post mortem, ό.π., σ. 651(-652).

61. Έτσι ήδη στο πλαίσιο της ΑΚ 1475 § 1 (άμεση εκούσια αναγνώριση) ο Παπαχρίστου, ό.π., σ. 651· Βλ. πλέον στο πλαίσιο της ΑΚ 1475 § 2 (έμμεση εκούσια αναγνώριση) Εισηγ. Έκθ., ό.π., 767· Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Τεχνητή γονιμοποίηση..., ό.π., 1422 στην υποσ. 23· την ίδια, Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο, σ. 89.

62. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Υποβοηθούμενη αναπαραγωγή με κρουσυντηρημένο γεννητικό υλικό, ό.π., 774.

63. Βλ. όμως Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Υποβοηθούμενη αναπαραγωγή με κρουσυντηρημένο γεννητικό υλικό, ό.π., 774, υποστηρίζοντας ότι η συναίνεση της μητέρας θα έπρεπε να θεωρείται δεδομένη.

64. Παπαχρίστου, ό.π., σ. 652· Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, ό.π., 775.

65. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, ό.π., 775.

66. Βλ. όμως Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, ό.π., 775, υποστηρίζοντας ότι δεν θα χρειαζόταν να εναχθεί η μητέρα (βλ. και στην παραπάνω υποσ. 63).

67. Παπαχρίστου, ό.π., σ. 652· Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, ό.π., 775 στην υποσ. 46.

68. Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Υποβοηθούμενη αναπαραγωγή με κρουσυντηρημένο γεννητικό υλικό, ό.π., 775.

69. Βλ. στο σημείο αυτό και την άποψη του Παπαχρίστου, Η τεχνητή αναπαραγωγή..., σ. 83, ότι: «Ακόμη και αν δεν είχε δοθεί η απαιτούμενη δικαστική άδεια, η ύπαρξη συμβολαιογραφικής συναίνεσης αρκεί για τη θεμελίωση της πατρότητας του θανάτου συντρόφου».

70. Βλ. ήδη Εισηγ. Έκθ., ό.π., 767· Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Τεχνητή γονιμοποίηση..., ό.π., 1424, υπέρ της αναλογικής εφαρμογής της ΑΚ 1465 § 2 υπό την πρωτόλεια διατύπωση της στο ΣχΝ όπου παρέπεμπε στην «κατά το άρθρο 1457 συμβολαιογραφική συναίνεση του συντρόφου». Βλ. πλέον Σπυριδάκη, ό.π., σ. 50-51· Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη, Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο, σ. 92, υπέρ της αναλογικής εφαρμογής της ΑΚ 1465 § 2 υπό την τελική διατύπωση της στον ν. 3089 όπου παραπέμπει στην «κατά το άρθρο 1457 δικαστική άδεια». Σχετικά με τη μεταβολή των όρων του επιτρεπτού της post mortem τεχνητής γονιμοποίησης από το ΣχΝ στον ν. 3089 βλ. παραπάνω στην υποσ. και στο κυρίως κείμενο.

71. Βλ. *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Εξωσωματική..., ό.π., σ. 47 in fine.
72. Βλ. Εισηγ. Έκθ., ό.π., 767· *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Τεχνητή γονιμοποίηση..., ό.π., 1422 στην υποσ. 22 και 1422-1423· *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο, σ. 90, 94, 95, 96.
73. «Ειδικό μισθολόγιο δικαστικών λειτουργών, μισθολόγια κύριου προσωπικού Νομικού Συμβουλίου του Κράτους και ιατροδικαστών και άλλες διατάξεις» ΦΕΚ Α΄ 174, 1.9.1997.
74. Έτσι ο *Κουτσοράδης*, Μερικές κριτικές σκέψεις για το άρθρο 19 I του νόμου 2521/1997 ή μία απροσδόκητη επέμβαση στον Αστικό Κώδικα, Αρμ 52, 144.
75. Βλ. *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Οικογενειακό δίκαιο ΙΙ², σ. 66.
76. Βλ. πάντως εδώ και την [ΑΠ 58/2001 ΧρΙΔ Α/2001, 427](#) η οποία επιδοκιμάζει μεν την αναλογική εφαρμογή της ΑΚ 1469 εδ. α΄ αρ. 5 απλώς, *χωρίς* να θίγει το ζήτημα και της αναλογικής εφαρμογής της ΑΚ 1472 § 2.
77. Για αρνητική και θετική έννομη συνέπεια κάνει λόγο ο *Κουτσοράδης*, ό.π., 139.
78. Βλ. και *Κουτσοράδη*, ό.π., 145
79. *Κουτσοράδης*, ό.π., 144 ΙΙ in fine. Βλ. ακόμα 144 in fine: «Η πιο ιδιόρρυθμη ρύθμιση...» και 139: «Η πιο ιδιόμορφη [...] ρύθμιση...».
80. *Κουτσοράδης*, ό.π., 145.
81. Απόλυτα δικαιολογημένη είναι στο σημείο αυτό η κριτική που ασκεί ο *Κουτσοράδης* (ό.π., 145), διατυπώνοντας και συνταγματικές επιφυλάξεις, ότι πατέρας μπορεί να γίνεται κάποιος που «απλά συμπληρώνει στο πρόσωπό του τις προϋποθέσεις που θέτει ο νόμος στο άρθρο 1469 εδ. 1 περ. 5 ΑΚ [...] χωρίς να έχει ο αληθινός πατέρας οποιαδήποτε δυνατότητα να παρέμβει» (εκτός, θα συμπλήρωνε κανείς, εάν και αυτός συμπληρώνει στο πρόσωπό του τις προϋποθέσεις που θέτει ο νόμος στο άρθρο 1469 εδ. 1 περ. 5 ΑΚ).
82. Πρβλ. *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Οικογενειακό δίκαιο ΙΙ², σ. 44 η οποία δείχνει να συσχετίζει τις δύο ρυθμίσεις ΑΚ 1472 § 2 και ΑΚ 1466.
83. *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Εξωσωματική γονιμοποίηση με ξένο γεννητικό υλικό, στον τόμο Ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή και αστικό δίκαιο, στη σ. 47 και ιδίως στην υποσ. 27.
84. Απόλυτη είναι επίσης η αντιδιαστολή με *όλους τους υπόλοιπους* φορείς της ενεργητικής νομιμοποίησης, είτε της ΑΚ 1469, είτε της ΑΚ 1477, που γίνεται χωρίς να συνοδεύεται από την επιφύλαξη μήπως ο δότης θα μπορούσε να είναι *κάποιος από αυτούς* και συγκεκριμένα ο πατέρας του τεκμαιρόμενου πατέρα (ΑΚ 1469 εδ. α΄ αρ. 2) ή του εκούσια αναγνωρισμένου πατέρα (ΑΚ 1477 § 2). Βλ. όμως *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, ό.π., 47.
85. Βλ. και την παρατήρηση του *Κουτσοράδη*, ό.π., 144, ότι «[η νέα ρύθμιση του άρθρου 1472 § 2] φαίνεται να αποτελεί, κατά κάποιον τρόπο, και την αναγκαία αντανάκλαση του κανόνα του άρθρ. 1481 ΑΚ, αν συνδυαστεί με το νέο άρθρ. 1469 [εδ. α΄] αρ. 5».
86. Βλ. ήδη *Γεωργιάδη Αστ.*, Οι όροι της ατελούς δικαστικής αναγνώρισης της πατρότητας, σ. 151-153, 154· *τον ίδιο*, Το τεκμήριο της εκτός γάμου πατρότητας, Αρμ 45, 122. Βλ. ακόμα *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Οικογενειακό δίκαιο ΙΙ², σ. 93-94 όπου και περαιτέρω παραπομπές στην ελληνική βιβλιογραφία. Από την ξένη βιβλιογραφία βλ. *Hegnauer*, Grundriss des Kindesrechts⁵, § 9 VI 1, σ. 71· *Gernhuber/Coester-Waltjen*, Lehrbuch des Familienrechts⁴, § 52 III 6, σ. 811· *Coester-Waltjen*, σε *Starck/Coester-Waltjen*, Die künstliche Befruchtung beim Menschen – Zulässigkeit und zivilrechtliche Folgen, Gutachten A/B zum 56. Deutschen Juristentag, σ. Β 44-45· *Münchener Kommentar⁴/Seidel*, 1600d, αρ. 31 και 111. Αντίθετοι πάντως οι: *Κουμάντος*, ό.π., σ. 77-78· *Παπαχρίστου*, Εγχειρίδιο Οικογενειακού δικαίου², σ. 230-231.
87. Βλ. *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο, σ. 4-5, 83, 88· *την ίδια*, Ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή: η νέα αναθεώρηση του οικογενειακού δικαίου, Νομικά Χρονικά 17.
88. Βλ. *Σταμπέλου*, ό.π., σ. 180· *Κουτσοράδη*, ό.π., 144.
89. Βλ. για τη δυνατότητα αυτή υπό το δίκαιο προ ν. 2915/1997 την *Σταμπέλου*, ό.π., σ. 180 επ..

[90.](#) Βλ. παρακάτω στην υποσ. 103.

[91.](#) Ό.π., 767.

[92.](#) Βλ. και Εισηγ. Έκθ., ό.π., 767.

[93.](#) Βλ. *Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη*, ό.π., 13· *Δεληγιάννη*, Ίδρυση και αμφισβήτηση..., ό.π., 16· *τον ίδιο*, Η επίδραση των νέων μεθόδων τεχνητής αναπαραγωγής του ανθρώπου στη διαμόρφωση του ελληνικού δικαίου της συγγένειας, στον τόμο της Ένωσης Ελλήνων Αστικολόγων, Σύγχρονα ζητήματα του Αστικού Δικαίου πέρα από το σύστημα του Αστικού Κώδικα, σ. 212-213.

[94.](#) Βλ. *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Εξωσωματική γονιμοποίηση..., ό.π., σ. 49· πρβλ. και *την ίδια*, Η νομολογιακή εφαρμογή του άρθρου 281 ΑΚ στο οικογενειακό δίκαιο, στον τόμο της Εταιρίας Νομικών Βορείου Ελλάδος, Η μέχρι σήμερα νομολογιακή εφαρμογή της αρχής της απαγόρευσης της κατάχρησης άσκησης του δικαιώματος. Αφιέρωμα στον καθηγητή Ιωάννη Δεληγιάννη, σ. 99 στη υποσ. 34 in fine.

[95.](#) Βλ. *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Η νομολογιακή..., ό.π., σ. 97-100· *την ίδια*, Εξωσωματική γονιμοποίηση..., ό.π., σ. 48-50.

[96.](#) Βλ. *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Η νομολογιακή..., ό.π., σ. 97-99· *την ίδια*, Εξωσωματική γονιμοποίηση..., ό.π., σ. 48 στην υποσ. 29 και σ. 49 in fine. Βλ. και *Δεληγιάννη*, Ίδρυση και αμφισβήτηση..., ό.π., 16· *τον ίδιο*, Η επίδραση..., ό.π., σ. 213.

[97.](#) Βλ. *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Η νομολογιακή..., ό.π., σ. 99-100· *την ίδια*, Εξωσωματική γονιμοποίηση..., ό.π., σ. 48 και (49-)50.

[98.](#) Βλ. *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Εξωσωματική γονιμοποίηση..., ό.π., σ. (47-)48 και *την ίδια*, Οικογενειακό δίκαιο ΙΙ², σ. 94.

[99.](#) Βλ. *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Οικογενειακό δίκαιο ΙΙ², σ. 94

[100.](#) Έτσι οι *Κουμάντος*, ό.π., σ. 77-78· *Παπαχρίστου*, Εγχειρίδιο Οικογενειακού δικαίου², σ. 230-231. Για την αντίθετη-ορθότερη γνώμη βλ. παραπάνω στην υποσ. 86 και στο κυρίως κείμενο.

[101.](#) Βλ. *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Εξωσωματική γονιμοποίηση..., ό.π., σ. 50 και επ.· επίσης *την ίδια*, Η νομολογιακή..., ό.π., σ. 97 επ. σε όλο το μήκος της υποσ. 34.

[102.](#) Βλ. *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Η νομολογιακή..., ό.π., σ. 98 στην υποσ. 34 και σ. 99· *την ίδια*, Εξωσωματική γονιμοποίηση..., ό.π., σ. 49.

[103.](#) Βλ. *Κουνουγέρη-Μανωλεδάκη*, Τεχνητή γονιμοποίηση και Οικογενειακό Δίκαιο, σ. 5, 92 και επ.· *την ίδια*, Τεχνητή γονιμοποίηση..., ό.π., 1420-1421· *την ίδια*, Ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή: η νέα αναθεώρηση του οικογενειακού δικαίου, Νομικά Χρονικά 17.

[104.](#) Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη, ό.π., 13.